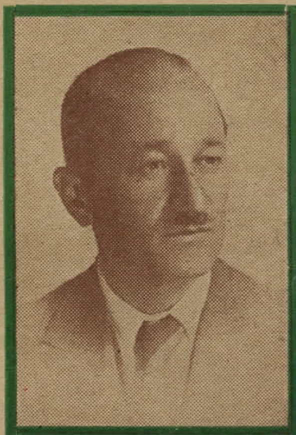
II.

DRAGO ĆEPULIĆ

PJESNIK GOVORI

Br. 10 BE-L-KA

BELKA

MALA KNJIŽNICA
BIBLIOTEKE LIEPE KNJIGE
Kolo II. Broj 10

Urednik ZLATKO MILKOVIĆ

Kolo II.: Suvremeni hrvatski pisci

DRAGO ĆEPULIĆ

PJESNIK GOVORI

FILOZOFSKO-ESTETSKE KOZERIJE

ZAGREB 1943.

Preporučeno i odobreno odlukom Ministarstva nastave Nezavisne Države Hrvatske broj 64596 od 14. listopada 1941. za sve srednje i njima slične škole.

NADA KESTERČANEK

O DRAGI ĆEPULIĆU

»Književnici (i filozofi), glumci i svetci imaju mnogo zajedničkoga, jer najviše gledaju sub specie aeternitatis, gledaju bitno, duhovno«, kaže dr. Drago Čepulić. I ti i takvi ljudi su mu vrlo blizi. Među njih spada i on.

Ta je tvrdnja možda najvažnije i najbitnije, što se ima reći o njegovu životu. Nisu toliko važni podatci godina, mjesta i sličnih fakata iz svakidašnjeg života, (kojima će se možda baviti kakvi književni historici), a koji su nam često u školskim klupama ogadili svo učenje književnosti. Važnije je bilo znati, u kojem selu ili kojeg mjeseca je rođen pojedini pjesnik, mjesto da smo radije jedan, dva i deset puta pročitali koji njegov sonet i osjetili glasbu i dubinu njegovih stihova.

Kad budu takvi književni i filozofski historičari pisali o autoru ove knjige dru Dragi Čepuliću, navest

će, da je rođen 1893. u Novome Vinodolskom, živio u Jaski i Zagrebu, studirao u Beču i Parisu romanistiku i filozofiju, bio nastavnik, pa posebnički nastavnik, savjetnik ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu i t. d. Izdao je tri knjige te i te godine... Sve to možemo u ovom predgovoru ostaviti po strani; važno je iztaknuti glavne činjenice, koje su utjecale na njegov daljnji razvoj i zaorale dublje brazde u njegovu duševnu fizionomiju.

Prvo. Rođen na obalama plavog Jadrana upio je u sebe od djetinjstva smisao za ljepotu, za daleke vidike i jačinu (more i krš), usisao ljubav za zapadnu kulturu, koja počiva na klasičnim i renesansnim temeljima (što se kasnije izgradilo i potenciralo studijem klasične gimnazije i boravkom u metropoli Francuzke).

Drugo. Njegov studij u dva navrata u Parisu, u gradu svete Genoveve (na čiji je dan 3. siečnja rođen), duhovno ga je obnovio i preporodio.

Tu je on, čitajući francuzke klasike i filozofe po parkovima i knjižnicama, diveći se kulturnim spomenicima, zavolio duh zapada i baštinio od Francuza smisao za jednostavni i kratkodahi stil, za jasnoću i širokogrudnost.

Treće. Napuštanje službe za vrieme jugoslavenske države stavilo ga je doduše materialno u težak položaj, ali mu je ostavilo više vremena za nauku, izlete; tako je s jedne strane obogatio svoje znanje i duhovno izkustvo, a s druge strane došao u kontakt s mnogo raznih ljudi i doživljaja. (Svako zlo je za nešto dobro — u stilu njegova optimizma!).

Četvrto. Pola vieka njegova života dalo mu je prilike, da proživi tri važne ere dvadesetog stoljeća: valcersku (prije Svjetskog rata), saksofonsko-demokratsku (Jugoslavija) i eru marša — kako ih on sam naziva. Ne upuštajući se ovdje mnogo u njihovu analizu htjela sam samo spomenuti, da su mu one dale mo-

gućnosti da putuje i upozna nove detalje života (dva rata), da mnogo štošta uzpoređuje i vidi.

I kad uz ova četiri glavna momenta dodamo još njegovu narav, koja uviek filozofski reagira na sve nedaće i doživljaje oko sebe, tada možemo donekle razumjeti, kako se on sve više razvio u filozofa-književnika. On kaže u svome djelu »Eis heauton«: »Prošlost je dio našega života, i bez nje ne bismo živjeli puninu sadašnjosti«.

Malo je ljudi kod nas, koji pišu kao on. Zapravo i nema ih. Njegovi eseji, prikazi, kozerije, monolozi, samorazgovori, dnevnički zapisi, knjige i šta ja znam, kako bi se dala nazvati njegova djela, nisu strogo naučne i krute razprave, nepristupačne, određene za ograničen broj odabranih, ali nije to ni pusto novinarsko piskaranje bez dubine i podloge, razmišljanja i znanstvenih temelja, nego neka posebna vrsta pisanja. Ležerna, a ipak naučna, širokogrudna, a ipak u okviru ideje — za nj ga je valjda inspirirao život u predratnom Parisu, gradu umjetnosti, paradoksa i slobode.

Njegovo je pisanje iskreno. On nije drugačiji u životu, a drugačiji i u teoretskim razlaganjima. Čudno je i za mene nesimpatično, da neki pijanica, odrpanac i propalica piše o nekim markizama, leptirima i anđelima, a da naprotiv jedan salonski lav s vlastitim samovozom i jelenjim rukavicama pjeva o tvorničkim dimnjacima i seoskom blatu, a nikad ih ni vidio nije. Kod Čepulića je drugačje. On je uviek isti, uviek on, Drago Čepulić, s blagim i oštroumnim pogledom, kršćanskom dušom, s knjigom pod rukom, na šetnji prema Savi. Filozofija, kršćanstvo, priroda i knjige — to je njegov sviet, u kojem se kreće i po kojem putuju njegove misli i pisanje. I ja, tražeći najkarakterističniju rečenicu iz njegovih djela, da je postavim kao moto ovome prikazu, nisam se mogla ni za koju odlučiti,

jer je svaka njegova konstatacija, zapažanje, misao i izreka jednako važna za njega, iza nje stoji cieli on, koji za nju odgovara. Jednom rieči u svakoj njegovoj knjizi nalazi se on sam, zastupan svojom teorijom i praksom.

*

Pariska svetica Genoveva, još kao djevojčica, koja u svom Nanterre-u u blizini grada Pariza čuva na mekim, romanskim suncem obasjanim livadama, stada ovaca, ovjekovječena je u XIX. stoljeću na freskama Puivisa de Chavannesa sa sklopljenim rukama i pobožnim pogledom u nebo. Kasnije, kad je tim krajem prolazio biskup Saint Germain zaredio je bogobojaznu djevojku za koludricu. Kako u to vrieme (V. viek) još nije bilo samostana, ostala je dalje u roditeljskoj kući čekajući svoje veliko poslanje. I doista njena je misija počela, kad je u Galiju provalio hunski poglavica Atila. Genoveva je tada hrabrila od straha

klonule ljude, koji su čuli za barbarska pustošenja njegove vojske po ostaloj Europi. Njena molitva nije bila uzaludna, Atila je mimoišao put prema Parisu i pošao drugim pravcem.

Tvrđava je Paris uskoro opet bila u opasnosti. Kako je Galija (t. j. današnja Francuzka) u to vrieme još bila rimska provincija, htio je kralj Clovis da je oslobodi Rimljana i ujedini pod svoju vlast. Njegove su vojske obsjedale Paris i stanovničtvo je ostalo bez hrane. Seina je tada, mutna i nemirna nosila na svome hrbtu lađe sa žitom i živežnim namirnicama u grad. Tim je smionim podhvatom upravljala djevojka Genoveva, da spasi svoje sugrađane od gladi i predaje. Clovis se pokrstio, oženio kršćanskom Clotildom i posljednja galska i prva francuzka svetica Genoveva postade njegovom savjetnicom.

Nju je iz zahvalnosti pariski puk proglasio zaštitnicom svoga grada. Ona je postala simbol borbe protiv

barbarstva i poganske najezde. I dr. Čepulić, koji je njen štićenik, jer se rodio na njen blagdan, osjeća u sebi također poziv da bude branitelj protiv duhovnog barbarstva i nasilja.

Ovu legendu i mogo drugih stvari iz svoga života, pogotovo o svom studiju u gradu svete Genoveve i boëma, pričao mi je Čepulić jedne svježe, kasnojesenske večeri na Štrosmajerovom šetalištu. Promatrali smo Zagreb, na kojeg se spuštala koprena plavo-sivog sutona. Na šetalištu je bilo pusto i tiho (nije proljeće da se šeću mladi zaljubljeni parovi), buka iz grada nije dopirala do nas, i tako je vladalo neko čudno mrtvilo.

»...Paris je daleko nemirniji i življi...« počeo je Drago pričati i sjećati se svoje mladosti, svojih mladih godina provedenih u srdcu Francuzke. Stanovao je u Quartier Latin, na Montagne St. Genévieve u Rue de l' Estrapade (što znači neko starofrancuzko mučilo) tik do

krčme Pomme du Pin, kamo je zalazio kralj skitnica i pjesnika nesretni François Villon. Ulica, koja se okomito usjekla u ovu, zove se Rue mouffetard, i ta ima malo apaški prizvuk. Nedaleko je Pantenon, a nekoliko stotina koračaja nalazi se Sorbonna. U tom najstarijem dielu grada osjećala se, pogotovo jutrom, kad je proljeno sunce zacaklilo na plavom staklu neba, sva romanska živahnost i živost ulice. Već oko 6 sati budi ljude disharmonična, nerazmjerna i nejednaka, a ipak draga i u svojoj neskladnosti skladna vika prodavača. Trgovci i iztrgovčići, staretinari i prekupci iznesu svoju robu na ulicu, zakrče je i pozivaju kupce. U isti čas čuješ tu gdje izvikuju u svojim stalnim formulama salatu i đurđice, stara odiela i novine ...Izmjenjuju se duboki, promukli glasovi s kreštavim, ženskim altom...

Najzanimljiviji su ulični pjevači. Za nekoliko sou-a prodaju oni note na jednom listu, i za čas oko njih

sakupljena publika pjeva skupa s njima najnovije pjesme u srdačnom i ležernom tonu. To traje, dok policija družtvo ne raztjera. Sve je živo, veselo, nemirno i neukočeno... Taj je stari dio Parisa ostao u simpatičnoj uspomeni autoru ove knjige, jer te uzke ulice i stare, visoke i uzke kuće, vrlo pitoreskne i simpatične, stvorene su upravo za poklonike umjetnosti. Za umjetnike života i umjetnike umjetnosti.

Također se pisac rado sjeća, kad je jedno vrieme stanovao u nekom pensionu u blizini Seine na petom katu. S njegovog prozora pasao je pogled po pariškim krovovima a nedaleko se vidio i Louvre. U tom pensionu pripadao je peti kat sveučilištarcima svih narodnosti, pa je život bio šarolik i zanimljiv. A »monsieur Croate« (težko je strancima zapamtiti ime Drago Čepulić) zabavljao je družtvo pjevanjem hrvatskih pjesama (većina ih uobće nije znale šta je to »hrvatski«) i pričanjem o svojoj dragoj i dalekoj do-

movini na obalama divnog Jadrana.

Često je odlazio u Jardin du Luxenbourg i tamo čitao i studirao. »Koliko god volim i volio sam velike knjižnice s množinom vriednih i obsežnih svezaka, toliko me mami i mamila priroda, selo, parkovi...« I zato je tu rado studirao. Nedaleko se od parka nalazi stara crkva svete Genoveve, s prije spomenutim freskama, koje podsjećaju na Giotta ili Boticellija — svojom nježnošću...

Pokušala sam maštom oživjeti pričanje dra Čepulića. Nisam se nikada divila freskama Chavannesa, ni čula o svetoj Genovevi, ali njegovo je pričanje slikovito i ja si pomažem vlastitim doživljajima. Vidjela sam u Perugi na jednoj izložbi modernog slikarstva sliku nekog futurističkog talijanskog slikara, koja je predstavljala kako sveta Klara, slično kao i Genoveva, brani u Assisu svoj samostan svetog Damjana od najezde saracenskih barbara. Kad sam ušla sa sunčane ulice u dvoranu, učinilo mi se u prvi čas jako

tamno i nisam se odmah snašla. No pogled mi se najprije zaustavio na spomenutoj slici, koja je bila sva u nekom zelenosmeđem tonu, samo se izticalo bliedo, fanatičnom vjerom osvietljeno lice i Sakramenat, kojeg je nosila pred sobom. U njenim je očima bilo tolike vjere i pouzdanja, da su bile kadre privući poglede mnogih posjetilaca, a odvratiti krvoločne neprijatelje. I ta prijateljica Assiškog Siromaha i osnovateljica strogog reda klarisa, mogla mi je donekle, premda je živjela u Umbriji sedam vjekova kasnije nego Genoveva, predočiti francuzku hrabru i pobožnu djevojku, simbol obrane duhovnim oružjem protiv sile. Ne silom protiv sile, nego duhom, koji je jači od svake sile, nadvladati i najjaču silu! Ili možda imade u krvi Jeanne d' Arc nešto Genovevine velike smjelosti, da živom vjerom sudjeluje u obrani Parisa i svojih sugrađana?

O tim svojim impresijama u gradu na Seini slao je mladi profesor

Drago Čepulić feljtone, koji su izlažili u »Jutarnjem Listu« prilikom njegovog drugog boravka 1920—21. godine. Uobće ta je metropola umjetnosti i umjetnika ostavila neizbrisiv trag na njemu, sa svojim ležernim i živahnim tempom života, »duhovno ga je preporodila«, i odredila smjer njegovom stvaranju. Velike i bogate pariske knjižnice, koje su mu dale prilike da upodpuni i solidno nadopuni svoj studij romanistike i filozofije, te ugodni boravak ondje upoznao ga je s francuzkim espritom, on je ušao u srž francuzkog života i jezika; i sve to urodilo je bogatim plodom.

Provedavši tako za svoj razvoj najodsudnije godine u Francuzkoj, a izabravši uz to kao životni poziv studij romanistike i filozofije, snašao se jako dobro na tom tlu, a u francuzkom duhu našao sličnost sa svojim i tako ostao vjerni štićenik svete Genoveve, na braniku duha.

*

U izdanju velike Be-L-Ke izašla je prije dvije godine knjiga studija iz francuzke književnosti pŏd naslovom »Ličnosti«. Knjiga ima vrlo karakterističnu naslovnu stranicu, vjerojatno učinjenu po želji samog pisca Drage Čepulića. Na crvenoj podlozi naslikan je zlatni kokot, a ispod toga piše »Chante-Clair«. Kokot je stavljen kao stari simbol francuzkog duha, koji se kao posebna oznaka nalazi na svakoj francuzkoj seoskoj crkvi na tornju nad šiljkom. Chante Clair, osoba starofrancuskog životinjskog epa, simbol je francuzkog duha ovjekovječen od Edmonda Rostanda. U »Ličnostima« su poredane studije o najvećim francuzkim genijima XVI. i XVII. stoljeća. Pisane su umjetnički, a znanstveno duboko fundirane. Čitaju se lagano i rado i neosjetno se mnogo toga iz njih nauči. Gledane su kroz prizmu kritičara-filozofa kršćanski orientirana.

Na svakoj se stranici osjeća gibki duh pisca sa širokim i prostra-

nim vidicima, koji se savjesno i iskreno uživio u doba i pojedine ličnosti koje opisuje i uzput daje mnoštvo svoga, lične utiske i razmišljanja, — nove poglede. Nijesu to suhoparne i krute studije, ili bolje rečeno ekscerpt tuđih iztraživanja, nego je dano s mnogo svježine i zanimljivosti ne udaljujući se od naučnoga.

O Montaigneu je dr. Čepulić prvi u Hrvatskoj pisao i to veliku i izcrpnu studiju. I Molière, u čijoj komici ima toliko taloga tragike, dan je s novim iznašašćima.

Svi oni, i Ronsard i Montaigne, i Descartes i Pascal, i Moliére, čine nam se kao ljudi, koji nisu daleko od nas, koji su još jučer živjeli. Nalazimo u njima iste misli i revolte, iste strasti i želje — kao i kod nas, jer život se ponavlja. Sva je razlika u tome, što su oni imali druge kostime i malo drugačije družtvene običaje, manje konfora i slabije prometne veze, ali njihov duševni pa i tjelesni život bio je isti. I ti rene-

sansni učenjaci i ljudi XVII. stoljeća na vrhu Čepulićevog pera čine nam se kao naši stari znanci, koji su još jučer mudrovali pod svojom perikom ili starinskim kostimima.

Priznajem, da sam se dugo bojala uzeti tu knjigu u ruke, uviek sam odlagala njeno čitanje, bojeći se, da će to biti, kao što sam često doživjela, neka naučna gnjavaža, koja će me umoriti i utući, a naučiti ne ću mnogo (onda još nisam poznavala ni osobno ni iz pisanja autora). No čim sam je počela čitati, nisam je dala iz ruku, dok je nisam s užitkom do kraja pročitala i proglasila jednom od svojih najdražih knjiga te vrsti.

*

»Narodnu veličinu zato uviek čine mislioci, narodni vođe, veliki pjesnici: jer u njima se očituje duh; ona vatra, koja prolazi i struji čitavim narodom, tu izbija kao u vulkanima, koji prodiru iz utrobe zemlje«. — »S ovog stanovišta gledajući, pjesnici nisu neki egzotični, nemoderni luksus družtva...« — »Samo narodni neprijatelj mrzit će inteligenciju, mrzit će napore duha, koji su se od vajkada smatrali vrhuncima čovječanstva...« — »...Umjetnost je vječna.« — »Umjetnik je najviše diete svoga vremena, a u isti mah treba da bude skoro bih rekao najmanje diete svoga vremena, jer je njegovo djelo rođeno, određeno za vječnost«.

Taj mozaik navedenih i nenavedenih citata odkriva svuda piščevu parolu, njegovu životnu zadaću, smisao njegovog pisanja: spasiti i održati najveću vrednotu svieta — duh. Sve drugo propada, mienja se i nestaje, podlieže zakonima umiranja i truleži, ali duh, koji nije materijalan, ostaje jedini vječan i ne podlieže tim zakonima. I zato Drago Čepulić cielog života žrtvuje dragovoljno i sdušno na oltar duha sav svoj rad, brani duh od napada materijalizma i svakog barbarstva, kao što je njegova zaštitnica svetica Ge-

noveva spasila Paris od najezde barbara.

On voli sve oko sebe promatrati, sve staviti pod kritičku leću i tražiti dubinu i smisao. Zato se njemu sviđaju stihovi njegova gimnazijalskog učenika Dobriše Cesarića, jer imaju svoju dubinu i dubok je izvor, odakle njihova glasba dolazi.

Čepulić je izgradio svoj sviet, svoje misli, svoju filozofiju, bez obzira na okolinu i pomodne sisteme oko njega. Njegova je filozofija visoko etička, a ipak širokogrudno i kršćanski prašta. On samo žigoše sve, što je krivo i lažno (»lažna načela«), upozoruje na mane i predviđa propast pojedinih struja i sistema, koji su postavljeni na labave temelje laži i zabacuju najveće vrednote ljudskog družtva i čovjeka uobće. Podsjeća me na pojedine velike umove, o kojima je pisao, koji su također, prianjajući uz jedno, a osuđujući drugo, dali koristna zapažanja o svom vremenu i okolici, pa udarili temelj raznim i zanimljivim

filozofskim strujama kao podlogu za dalji razvitak.

Zavoljela sam i cienim Papinija zbog jednostavnog i slikovitog jezika, a dubokih misli; slično sam zavoljela i u načinu pisanja dra Čepulića.

Njegovo često, prečesto naglašavanje osobnog ja (u »Crnom cviećų«), uzput male polemike s ljudima i strujama, subjektivna, najsubjektivnija zapažanja, lapidarni stil, često skakanje s jednog predmeta na drugi — to je za njega karakterističan i originalan način pisanja. Zanimljiv je njegov duševni razvoj: Najprije je bio uvučen u sebe, proživio je da tako nazovem neku nutarnju fazu, baveći se najviše filozofijom, religijom i muzikom. Sve te pojave ljudskog duha dopiru iz najdublje dubine ljudske psihe, odakle se u samoći, sluša šaptanje duše, koja reagira na pojave oko sebe, čuju se zvuci nutarnje, intimne glasbe i uranja se u molitvu i kontemplaciju o Bogu. Druga je faza

nastupila kao želja za nekim vanjskim izražajem, to je doba veće književne djelatnosti, produktivno. U njoj počinje interes za likovne umjetnosti, a češće odlaženje u veća družtva književnika i umjetnika dovodi do izmjene misli s njima, do veselih razgovora, do vanjske manifestacije bogatog duševnog života. Jedna i druga faza održala ga je mladim; on ne spada u ono staro, pospano pokoljenje, koje polagano ili nikako ne razumije mlade ni mladi njih. Naprotiv on je svjež i okretan i u svom gledanju na sviet, i u svom stilu pisanja, i u odnosu s mladim ljudima. »Duh ne može zastarjeti, jer čim bi zastario, značilo bi, da ga nema. Duh se upravo sastoji u svježini i mladosti«. Tako i slično nzade često naglašavati Drago Čepulić u razgovoru s nama mladima.

Ima čak i jedan anegdotski doživljaj s tim u vezi. Nedavno, kad smo slavili njegovu petdesetu godišnjicu života, uskliknuo je jedan njegov mladi prijatelj: »Nema naš Drago

još petdeset godina, on je to samo zato rekao, da možemo slaviti uz zlatnu kapljicu. Neka nam pokaže svoj krstni list, pa ćemo vjerovati«. I doista kod njega kao da je obrnuti razmjer: godine rastu, a duh i družtvo oko njega postaje sve mlađe.

Čim se vratio sa svojih studija iz Parisa, sprijateljio se s mnogo starijim književnikom Dragutinom Domjanićem. No poslie njegove smrti približio se mladima, najmlađima, a i oni njemu. Veseo, duhovno gibak i svjež, kršćanski optimističan, razumije svaku novu pojavu, brzo je ocjenjuje. I mnogi mladi, nadobudni i najmoderniji kritičari mogli bi od njega učiti, kako se piše.

*

Ne ću poput ostalih predgovora (jer ovo uobće nema pretenzije da bude predgovor u običnom smislu) završiti kakvom naučnom frazom ili citatom, jer ja ovdje ne završavam, ne stavljam točku. O njemu bi se

dalo pisati još deset puta toliko, a dalo bi se karakterizirati ga s nekoliko rečenica. Ovo nije ni jedno ni drugo. Ovo je izsječak, odlomak o njemu, o njegovu životu, i to možda baš o onom manje poznatom, intimnom dielu. A čovjek pogotovo umjetnik — mislilac jest tajno i komplicirano biće, i koliko god misliš, da ga poznaješ i da si dobro o njemu rekao, da si izcrpio sve o njemu, još uviek ostaje nepregledno more pitanja koja nisu ni načeta.

ZIVOT I DUH

Prošlo je vrieme, kad se sa strane oholih učenjaka s posprdnim samo smieškom i uvjerenjem o konačnom obračunu s filozofijom, prelazilo preko pitanja o duhu, o duhovnome, o duši, o Bogu, u jednu rieč o metafizičkim pitanjima. To je vrieme prošlo, jer je takova površna znanost razkrinkana i postavljene su granice, pa se znade, da ima i problema, koje znanost ne rješava i ne može riešiti, problema, koji ostaju domena, teritorij, svojina filozofije. Vrlo nezahvalna je moja tema, i mučna: govoriti o duhu! Istina, materijalizma je u svietu kao teorije nestalo (osim kod današnjih ljevičara), ali mi smo bili svjedoci, pače to još i danas osjećamo, da nas je poratna era iza Versaillesa bacila u pandže dekadence, iz koje se je težko dizati.

Ko je čitao francuzke novine iza poraza Francuske, mogao je vidjeti,

kako je Francuzka pošla bila putem dekadence. Maršal Pétain morao je žigosati onaj duh užitka i opet uzkrisiti smisao za zajedničko dobro, za žrtvu. Duh saksofonsko-freudovski, duh nereda, individualističkog, egoističkog užitka, duh zla, da diabolički duh razaranja etičkih vrednota uvukao se za ovih 20 godina u teoriju i praksu. I nije se dalo doći do rieči elementima reda. Da su francuzki putevi vodili u propast, sam Marcel Bastier priznaje među tolikima ljudima dobre volje: »Francuzka je bila izgubila svoju dušu. To nam je poraz dao krvavo osjetiti«. (Journal des Dčbats, 29. XI. 1940.). Da, svuda se tada u Francuzkoj utvrđivalo službeno i neslužbeno, da je poraz odraz moralnog pada. Naše novine, naša »seljakujuća« inteligencija (koja je uostalom prezirala inteligenciju) o tome ni rieči i oni mirno dalje nastavljaju kult propalih i već zamrlih veličina. Ja sam se snebivao, jer bi barem sloboda t. zv. »demokracije« tražila, da se piše inteligentno i ljudima stvari prikažu onako, kako jesu.

– Moja tema, koju imam sada obraditi, glasi: život i — duh. Znači: duh hrani život i narodni život, od duha se živi, jer čovjek ne živi samo od kruha (reče i Krist), duh je jamstvo narodne eksistencije, sadašnjosti i budućnosti svakog naroda.

Rekoh već, da se danas u teoriji ne niječe duh. Duhovno je u svietu nešto razno, drugo od materije. U ovoj filozofskoj kozeriji neka mi bude dopušteno, da malo pogledamo, što je to duhovno, pa da onda vidimo, kako narod živi od — duha.

Materijalno nam se opire kao što se zid opire onome, koji hoće, kako se kaže, glavom kroz zid, i po tom već običan čovjek konstatira (za razliku od nekih filozofa) da sviet objektivno postoji, stvarno postoji kao nešto razno od mene, od moje sviesti. Jer neki su filozofi mislili ovako (i misle neki ovako): sve, što ja doživljavam, sve to jest sadr-

žina moje sviesti, ja znam za ovaj stol, za ovaj papir, iz kog čitam, za ovaj govor, za Boga; sve su to moji doživljaji i nema ništa, o čemu bih mislio, a da ne bi to prošlo kroz moje »ja«, dakle sve je uobće samo sadržaj moje sviesti. Kako da znam, da li ima stol izvan moje sviesti neovisno o meni? Znam ipak, jer se materialni sviet opire. No eto istina je, duševni moj život ne mogu nigda staviti u dvojbu, ako o vanjskom svietu i dvojim. Nutarnji je siguran jer uviek i kad sumnjam, ostaje da sumnjam, dakle da mislim, i ako ništa ne bi postojalo stvarno izvan mene i ako bih dvojio o Bogu, ipak ostaje istina, da te misli onda barem postoje. Moje misli, makar bile i same bludnje i same sanje, bludnje, čežnje, htienja, napori, muke — sve je to jedan osobito čaroban sviet, i sviet razan od materialnoga. Jer onaj materialni se opire, a u mislima i sanjama plovimo slobodno; u onom sam rob prostora i vremena, u ovom duhovnom letim, gomilam

apsurdnosti i slažem nemogućnosti... Predaleko bi nas vodilo, kad bismo se htjeli tu dulje zaustavljati. Duh postoji, to dostaje da utvrdimo. Danas se duhovno u teoriji ne nieče.

No sad idemo dalje, i mi odkrivamo u svietu duhovnoga onu silu, koja vodi čovjeka i narode. Zamislimo mašinu, koja ima sve dielove, sve je tu, i vidimo sve to, ali ta mašina ne funkcionira, ona je zapela, ne daje znaka života. Da li mi vidimo silu? Ne! Obično kažu ljudi: vjerujem samo u ono, što vidim. Vidiš materiju, ali eto baš to, što vidiš, nije ono sad najzanimivije. Mašina je zapela, sila je zatajila, a baš tu silu ne vidiš. Ne vidi se sila, pa ipak postoji, ne vidi se duh, pa ipak postoji. Postoji i osobiti oblik duha, koji je napose vriedan za život pojedinca i naroda, a to su tako zvane: vrednote, ideali. Duh se u tom obliku prikazuje kao napor, stremljenje, kao neka viša sila, ne tek zato tu da se naprosto živi (kao kad na pr. gledam, slušam, ali iz

prostog htienja za održanjem života, kad iz nagona duh zahvaća u život...) Duh se u tom obliku idealnih vrednota, ideala, uzpinje nad obične potrebe čovjeka za hranom, za održanjem života, i pita se čak na pr.: Ima li smisla uobće živjeti? Šta je život? Duh onda traži smisao života, teži za istinom, on je vječni napor, da se nađe točka naše moralne ravnoteže. Stvara pojmove istine, pravde, morala, ljubavi prema bližnjemu, prema domovini, prema Bogu... U tom uzponu duha poviest znade, da se često podlieže: čovjek se odvraća od duha, zabacuje istinu, klone od nedaća i sl. Narodni život vezan je tako uz život duha jednako kao i pojedinac. I ako se taj duh stane trovati od onih, u kojima prevladaju klice zla, ako narod izgubi ideale, ako u njega nestane smisla za zajednicu, za pravdu, ako se predaje životarenju poput onih, kojima je trbuh Bog, vidimo, da je narod propao, i tu ne treba osobite filozofije, da se uvidi, da je

narodni život djelo duha! Protiv tog duha griešilo se upravo strahovito u zadnjih 20 godina. I baš Francuzka je to sama utvrdila na usta svojih najboljih sinova. Mogli bismo i na polju narodnog života upotriebiti rieč apostola Pavla: »Duha ne gasite!« Apostol Pavao govori o Duhu Božjemu, pa treba reći, da je taj Duh doista potreban svietu, ako hoće da ostane zdrav i snažan. Što će nam svi najljepši dielovi mašine, kad sila u njoj zataji, što će nam sve institucije i ustanove, svi najsavršeniji mehanizmi, kad duha iz njih nestane? »Duha ne gasite!« Pa dakako, Duha Božjega, i toga nam Duha treba, iz kojega sliedi volja za život, smisao za požrtvovnost, ljubav za bližnjega, za domovinu. Duh teži za istinom, naš duh je napor, stremljenje, on traži Boga, smisao, zadatak... Ako ubijemo duh, nema života, i toliko je života, koliko je duha. Narodnu veličinu zato oduviek čine mislioci, narodni vođe, veliki pjesnici, umjetnici: jer u nji-

ma se očituje duh; ona vrata, koja prolazi i struji čitavim narodom, tu izbija kao u vulkanima, koji prodru iz utrobe zemlje.

Duh postoji, duhovno postoji. Prva konstatacija. Od duha narodi žive i bez duha oni propadaju, druga konstatacija. Cieniti valja dakako sve ustanove, ta one su upravo rezultat duha i duhovnog napora, težnji narodnih, ali nigda ne valja smetnuti s uma ovo. Sve su to mehanizmi, kojima daje vriednost duh, kojih je pogonski material duh, i ako toga duha nestane, ti se mehanizmi ne će više pokretati. Mehanizme državne, vojničke imala je i Jugoslavija. Ali gdje je bio duh? Da li je ta država bila prožeta duhom zajednice, ili pravde; je li bio Hrvat pokretač tog mehanizma, da bi se moglo zamisliti, da bi hrvatski narod tom stroju bio udahnuo dušu, kad ga je sve od te Jugoslavije razstavljalo, odbijalo, kad mu je bila skroz strana i neprijateljska?... I s druge strane zamislimo si hrvatski

narod, koji se u pomanjkanju institucija i u progonima održao samo pomoću — hrvatskog duha! Težko bi bilo dati dabome definiciju tog duha, odrediti, u čem se on sastoji ili ga razglabati u njegove dielove. Mi vidimo, da neku stvar i prije grubo shvaćamo kao takovu nego li je još u pojedinosti možemo razriešiti. Taj hrvatski duh postoji. I koliko god su nas u prošlosti tlačili, uništavali naše institucije, jedno im nije uspjelo: stari hrvatski duh! Duh je bitno, da, taj nevidljivi duh! Taj duh, koji stvara mehanizme, institucije, ustanove, družtva, novine i t. d., ali koga ništa nadoknaditi ne može, a koji sam po sebi imade moć, da sve iz sebe stvori. Ako tog duha nema, ništa nema. Taj duh živi u narodnim vođama, u narodu, u velikim sinovima, u inteligenciji (pa zar imamo onda pravo da preziremo, osim ukoliko se izrodi?!), taj duh pokreće državom, ustanovama, narodnim životom, čitavim narodnim bićem...

Od vremena kralja Zvonimira ostasmo bez samostalne države, ali misao na nju bila je živa; nije bilo mnogih naših institucija, ali ono, što je bilo tu, to je bio — duh! I kad nestane ideala, poleta duha, to je najveći narodni grieh (to je grieh i poversailleske ere!), to je grieh — protiv Duha! (I po Evanđelju najveći je grieh — grieh protiv Duha).

Dakle duh! A što iz tog praktično sliedi? Što sliedi odatle, što smo utvrdili, da je duh ono, što izgrađuje život pojedinaca, što izgrađuje narode, kad utvrđujemo kako veliki pojedinci vode, kako elita vodi? Da li odatle sliedi, da laskamo narodu, da je subjekt, to znači, da je sve ono dobro, što masa hoće? Dakle je narod subjekt i može na pr. htjeti (prema došaptavanju gospode, koja se njime titraju) da, recimo, zbaci sa sebe jaram vjere? Ne; no da li sliedi otale, da je dobro ono što većina hoće? Jer većina glasova sama nije po sebi već dokaz za neku istinu, ili kako reče Descartes,

većina glasova je dokaz, koji ništa ne vriedi. (Posve nešto drugo je, kad se govori na pr. o tom, da vjeru u Bogu ima čitavo čovječanstvo, dakle da mora da odgovara nečem, što je čovjekova priroda. Jer tu se radi o prirodi ljudskoj, a ne zbrajaju se provizorni glasovi neke časovite gomile). Većinom glasova je uostalom znala odlično korupcionistički, spekulantski i iluzionistički baratati slavna t. zv. demokracija. Većina je glasova bila samo maska nečega drugoga. Što dakle sliedi iz činjenice, koju smo utvrdili, da narod živi od — duha? Sliedi, da je svaki onaj, koji ubija narodni duh, pa makar se zaklanjao i za »subjekt« i za većinu glasova, neprijatelj naroda makar i ne možda sviestni. Zdrava filozofija kaže, da narod mora živjeti i prema tome, ko tome duhu služi, služi narodu, ko taj duh podkapa, pa makar i u ime »većine glasova«, taj truje narod, uništava ga. Još sliedi iz našeg izlaganja i to, da duhu treba dati

mjesta u narodnom životu. Samo narodni neprijatelj mrzit će inteligenciju, mrzit će napore duha, koji su se od vajkada smatrali vrhuncima čovječanstva. U zdravoj državi ne će se tlačiti duh, ne će se duh bacati u zapećak, kao da bi nam dostajala neka Sparta, neko kasarnsko uređenje, gdje bi filozofi i učenjaci-teoretičari bile egsotične ptice onako za ukras i razonodu; u državi, koja hoće da živi, treba duhu dati mjesto, koje ga ide, jer i ako bi neka Sparta u stanovito vrieme mogla biti od koristi, ipak je u današnjem stanju čovječanstva nemoguće zamisliti državu bez duha. Jer čim je sviet načeo pitanja duha, odgovori se traže, i ne bi koristilo zatomljivati ih. Radi se dakle o tom, da se nađu zdravi odgovori, da se razvija zdravi duh.

Duha ne gasite! Taj se duh međutim poslie Versaillesa strahovito gasio. Nije se mogao naći broj francuzkih novina ili časopisa, koji tu istinu nije utvrđivao iza onog fran-

cuzkog sloma. Naše novine u službi saksofonskog nereda, naši časopisi puni Zole, Valéry-a, Prousta i sl., o tome nisu ništa donosili, te je bila za mene sablazan gledati, da se tako u »demokraciji« narodu služi dajući mu preživakivati prastaru, trulu ili neprobavljivu hranu bez vitamina, da mu se daje piti otrov skroz neinteligentno ili kažnjivo ne upozorujući ga, da je ono, što se iznosi, otrov. Evo što na pr. piše Raymond Christoflour (Journal des Débats 17. i 18. II. 1941.) o francuzkoj poversailleskoj književnosti: »Ova rastava između literature i morala, ne zaboravimo, jest posve nedavna pojava. Ni Antika, ni Srednji Viek ni klasična naša stoljeća nisu iznašli tu rasu diletanata i znatiželjnika bez svake moralne obveze prema čitačima... Ako su se tolerirali senzualizam i satira, nije mi se dopuštalo da uzurpiraju mjesto mudrosti: jer je to pravi grieh protiv duha... Ima neki red, koji se ne može dirati bez smrtne opasnosti«. Da-

kle, eto radilo se o neredu, koji znači smrtnu opasnost, grieh protiv duha, od koga narod umire, a u nas — ko bi bio smio to reći? Hrvatske revije su uviek moje rukopise odbijale ili uništavale.

Velika je nesreća, da se propagiraju lažna načela, kad se kvari ćudoređe, gasi duh. Jer prema lažnim načelima u tome gašenju valja biti strog, a ne prema ljudima i prema ljudskim griesima i slabostima. »Qui veut faire l'ange, fait la bête«, tko hoće načiniti od čovjeka anđela, načinit će od njega đavola, vele s pravom Francuzi. To znači: odviše htjeti od čovjeka, koji je biće krhko, izvrgnuto sumnjama, slabostima, griehu, jest prava ludost, i tko tu forsira, doživjet će slom. Ali zato ne valja dopuštati, da se šire lažne nauke, jer te truju duh naroda i rađaju smrt. Reče jedan Francuz (a Francuz je uviek duhovit), da bi đavao dao sve griehe za jedno lažno načelo. Da, jer iz lažnih načela rađaju se onda rojevi, miriade

krivih čina i sve kreće opakom stazom, s koje nema rekbi povratka. U praksi pak ne smijemo ocjeđivati komarca, a gutati kamilu, kako je govorio Krist. Mi ljudi bismo doista bolje načinili da ne ocjeđujemo (po »demokratskom« uzoru) komarca, pa možda ni muhu ni hrušta, neki možda ni žabu..., i svaki Božji čovjek zgrozit će se od metode, koja komarca ocjeđuje, ali kamilu — nju guta s apetitom... Svi smo ljudi, svi griešni ali nismo svi — đavolski...

O duhu dakle ovisi narodni život. Čiji je život? Onoga, čiji je duh. I svaki duh je ustaški duh... A znade razpaliti taj duh rođeni vođa. Iz duha niču onda ustanove. Ali kad iz njih nestane duha, onda se one moraju mienjati i vrieme ih mienja. Jer onda postaju prosti mehanizmi, zastaruju ko što ono Bergsonovske navade ne znače više život. Tko promatra starce, vidi kako se drže navika, kako već nisu kadri svježinom duha uhvatiti bit onoga, što se

zbiva, već sve sude po naučenim shemama, rade po navadama, bez ikakve gibivosti duha, zbog čega ostaju više ili manje po strani od onoga, što je oko njih. Tako i družtveni mehanizmi bez duha stare, umiru.

»Tko ljubavi nema, ništa nema«, piše sv. Pavao. Kad ne bih imao ljubavi prema Hrvatskoj, ne bih ništa imao, jer bez te ljubavi ništa ne bi bilo od duha, od života, bilo bi mrtvorođeno. I kad ne bih te ljubavi imao, mogao bih sipati fraze, i postati za kakove demokracije slavan frazer, ali bez duha radeći ništa ne bih koristno uradio osim na slučaj, per accidens, rečeno skolastički. »Caritas urget nos«, ljubav nas tjera, i zato govorim iz duše i želim, da nigda duha — ne nestane u našem hrvatskom narodu. Duh znači ustati i ne zadriemati. Mi ćemo zato u našoj državi Hrvatskoj kultivirati duh. Mi znamo sada, da je drugo nego materija, da duh sadržaje u sebi ideale, da od duha narod živi, da bez duha narod umire. Služimo duhu, ne prezirimo duh i govoreći »pro domo« ne prezirimo inteligencije i njene napore u svietu duha. Nema Hrvatske bez kulta duha. I koliko se narodi afirmiraju u svietu svojim tekovinama u svietu duha, osim što time služe svome održanju? Velikani duha su svjetski velikani, kojih aureola obasjava vazda i njihov narod. I u nevoljama i nedaćama i opet je od najveće pomoći taj duh. Zato i naša pjesma bez filozofskih pretenzija ipak potvrđuje moju tezu, kad pjeva, da se uzprkos ponora pakla i vatre gromova hrvatski narod održao, da se održao duhom i da će se tim duhom održati i u buduće protiv sviju neprijatelja:

Živi, živi, duh hrvatski,
Živjet ćeš vjekov'ma...

S ovoga stanovišta gledajući, pjesnici nisu neki egsotični, nemoderni luksus družtva, nego njegovi najkoristniji članovi. Tako i ljudi uma, filozofi. Tako ni inteligencija, zdra-

va nteligencija nije balast, negu cviet naroda.

Hrvatska je oduviek bila ognjište duha. Naš Marko Marulić Splićanin, pjesnik Judite, prvi naš hrvatski pisac i pjesnik, bio je ujedno i svjetski, latinski pisac. I danas se njegova djela nalaze po evropskim bibliotekama. Njegova knjiga: »De institutione bene vivendi« (Kako valja živjeti) doživjela je u XVI. I XVII. vieku do 20 izdanja na latinskom, a prevedena je bila na njemački, portugalski, talijanski, francuzki. Naš Dubrovčanin Bošković je svjetski filozof.

Mogao bi netko našem izlaganju dobaciti ovaj prigovor, što ga je iznosio francuzki filozof Montaigne protiv kulture: kultura efiminira, razmazuje. Istina, da je osjećati i misliti dobro i potrebno, ali odviše osjećati je naopako, odviše misliti ubija. Hiperkultura je doista opasna. Tako je onda Montaigne mislio, da treba predpostaviti Spartu Ateni. Ali tu se onda radi o ekstremima.

A ekstremi, krajnosti nisu nigda ono, za čim treba ići, to jest nisu harmonija. Upravo ova poversailleska era bila je era u mnogo čemu degenerirane kulture, hiperkulture. Zanimivo bi bilo za budućeg kulturnog historičara da izpituje, kako su kod nas klipsali listovi i revije za tom kulturom baš u onom dekadentnom, i taj se rad krio često pod slavnim naslovom »čovječanske ideologije«, čak i »seljačke ideologije«. I naše selo poprimalo je sve više oblike saksofonske jazz-bandske dekadence.

Hrvatska je bila oduviek ognjište duha. Hrvatska treba da bude i u budućnosti ognjište duha, u onoj ravnoteži, koja izključuje kasarnu — Spartu i Atenu sofista, prodavača istine.

Duh je ono što oživljuje, a slovo ubija, to su rieči Evanđelja. Duh oživljuje, hrvatski je duh oživio i uzkrisio i hrvatsku državu, on će i dalje živjeti.

Živjet će vjekov'ma...

O VJEČNOSTI UMJETNIČKOG DJELA

»Exegi monumentum aere perennius!« »Podigoh sebi spomenik trajniji od mjedi«, kliktaše rimski pjesnik Horacije. Oduviek je bilo tako, kao što je oduviek stvar svaka sebi jednaka, ista u biti (ako ne u razvoju pojedinosti): umjetničko djelo je bilo nešto, gotovo bi se moglo reći, sveto: tako štovano, uvažavano, zadivljavanja krcato, te se tu osjeća srodnost umjetnosti i vjere od najstarijih početaka poviesti. I ovako je idejno, ali i u stvarnom dodiru u vanjskom svietu: svjedoče piramide, hramovi, svete knjige, svete slikarije, himne...

»Tout passe. — L'art robuste
Seul a l'éternité«.

Znači, da zub vremena sve nagrize, i kad zagrize, nagriza i izgrize, ali umjetničko djelo ne nagriza ni ne izgriza. Tako je! I kad ga nagriza, nagriza ga, ukoliko ima nedostataka, ali što je dotično djelo umjetnič-

ki veće, to ga manje nagriza: Očito je, dakle da umjetničkom djelu po sebi pripada vječnost, ljudska vječnost.

Sve prolazi. I tko poslie čita novinske viesti, kad već nisu »aktualne«, osim učenjaka ili kakih specijalista, koji ih trebaju za jednu ograničenu, uzku, ljudski tiesnu svrhu? I najveća odkrića, najveće pobjede — to bez umjetničkog oblika, u kome bi bilo dano, prolazi, tek posljedice ostaju. Ali umjetničko djelo svemu, čega se dirne, svakoj sitnici života, cvietu na livadi, poljskom ljiljanu, koji je po Evanđelju ljepše obučen nego Salamon u svojoj slavi a u peć se baca, svakom i zaboravljenom već i nadmašenom odkriću, svakoj pobjedi duha ili mača može dati vječno ruho, može obući i malog čovjeka i najneznatnijeg pometača ulica u svoje vječno svadbeno odielo, te ga učiniti bezsmrtnim. I prnje postaju ljepše od svile i brokata...

Umjetnički oblik spasava sve od zaboravi, svemu daje pečat vječnosti. Stare novine listat će stručnjaci, poviest vladara, poviest tehnike proučavat će specialisti. Sve to ne dopire do potomstva osim ograničeno, djelomično, jer je već nadmašeno, bez interesa ili od ograničenog interesa. Descartes je napisao više djela, znanstvenog, matematičkog i prirodoslovnog značaja: tko to danas čita?! Kad je poznati francuzki filozof Jacques Chevalier htio u knjižnici u Grenoble-u posuditi Descartesova djela, utvrdio je bez iznenađenja, da ti svezci nisu bili rabljeni. Ni listovi razrezani, osim nekoliko stranica svezka šestoga, čija poleđina bijaše znatno oštećena: tih nekoliko stranica bijaše Descartesova »Razprava o metodi«. Pa zašto je ta Razprava bila toliko čitana, zašto će se uviek čitati? Zašto se ne će, zašto se ne bi čitali oni eseji znanstvenog, prirodoslovno-matematičkog značaja, koje su sam Descartes i njegovi suvremenici više cie-

nili? E zato, jer je drugo aktualnost, korist danas, pa i trajna korist u smislu materijalnome, a drugo je sve ono, što nosi trag blizine vjere i filozofije, što je blizu metafizičkom korjenu života, ili je čak odgovor ili barem pokušaj odgovora (pa neka bude i prividan ili čak i savladan ili lažan odgovor) na zadnja pitanja. Descartesova Razprava je takov napor za odgovor i odgovor, svjež i zanimiv, danas kao i negda: sav pun životnoga soka, slika čovjeka, koji se muči, da zagleda u sve pukotine bića i znanja, pa sad hoće da si stvori sliku svieta, od koristi za sebe i za svog bližnjega. Osjeća se vibriranje aristotelovske žudnje za istinom. Razprava o metodi nije samo neko znanstveno djelo, ne, to je zajedno i ulomak autobiografije i izpoviest duše, koja traži u knjigama i u laboratoriju i u životu.

Ono, što Descartes iznosi na pr. u eseju o Meteorima (o vodi, o oblacima, o soli i t. d.) ili u svojem

djelu »Principes« o postanku i sustavu sunca, nebesa, tvari — sve njegove teorije o jednoličnoj tvari (jer ne priznaje atoma, a ne pozna ni modernu teoriju o elementima tvari), sva njegova maštanja o tvari, vrtlozima, o suptilnoj tvari i sl. zvuče nam danas kao Šeherezadine priče iz Tisuć i jedne noći i danas u znanosti ne igraju nikakove uloge.

Sad mi tu dakle govorimo o vječnome odgovoru, a dosad smo govorili o umjetničkom obliku. Umjetničko djelo uz svoj oblik (stanoviti vanjski izgled, koji čini njegov sjaj, odliku, biljeg, pečat) ima i svoju neku dušu, sadržaj. I sad se ovdje ne radi o estetskoj razpravi o obliku i sadržaju, nego govorimo samo o vječnosti umjetničkoga djela. Dakle Razprava o metodi je djelo, koje je preživjelo Descartesa i sva njegova ostala djela, jer je djelo umjetničko. Pjesma rimskog pjesnika Ovidija o Ikaru vječna je, ali ne zato, jer je zrakoplovstvo aktuelna tema, a Ikar je pokušao letiti na krilima od vo-

ska ususret suncu (tek se previše dignuo); nije zato ta tema o Dedalu i sinu Ikaru vječna (i prikazivana na antiknim vazama) jer je zrakoplovstvo od koristi (od koristi je na pr. i gradnja modernih kupaona i sl.), nego je tema Ovidijeva vječna, jer crta čovjeka u njegovim vječnim težnjama i to u jednom izuzetnom obliku, u ruhu neke blagdanske reprezentativnosti. Pjesnik, umjetnik se ne kreće, istina, u abstraktnim pojmovima filozofije, on stvara neko konkretno biće, ali bi težko bilo reći, da je to konkretno biće samo jedno biće, biće baš tako određeno i ograničeno jednim životom kao što smo mi. Ne, to biće je reprezentativno, te zastupnik mnogih, makar je ono prikazano kao pojedinac. »Razprava o metodi« je umjetničko djelo, i vječna je, Ovidijeva pjesma o Dedalu i Ikaru je vječna. Prirodoslovna djela se napišu, dođu bolja, potisnu starija, koja se zaboravljaju, ali način kako je francuzki prirodoslovac Buffon opisivao životinje, je umjetnički: zato je njegovo djelo vječno. Pa recimo, da i ne zastari koje prirodoslovno djelo po svojoj koristi, ipak je ono uzko utilitarno, tiesno po krugu, koji zanima, ograničeno po svom vidiku: jer ono ne zaokupi čitavog čovjeka, čitavu njegovu sudbinu, ne govori o smislu života, ne tiče se čitavog čovjeka ko što ona Descartesova »Razprava«. No Buffon opisuje životinje tako živo i posve u pojedinosti, u svim pokretima kao da opisuje ljudska bića, te bi čovjek rekao, da ne opisuje životinju nego kojega pojedinca od naše vrste, od vrste čovjek, u svim detaljima kostima, pokreta, u najskrovitijim suptilnostima duševne građe, te se čovjek mora diviti toj analizi, toj eleganciji, tom umjetničkom obliku. Sve da bi tu bilo i netočnosti i zastarjelih prirodoslovnih podataka, umjetnički bi djelo vriedilo.

Što novinar, što prirodoslovac, matematičar, bilo koji znanstvenjak, što čovjek napiše, nije vječno, osim

ako je umjetnički napisano. Ali što čovjek kao umjetnik napiše, vječno je: umjetnost je vječna.

Umjetnik gleda sveobuhvatnije, s vidika čovjeka (ne stručnjaka), srodno filozofiji, koja se po Aristotelu, bavi »zadnjim uzrocima«, zadnjim pitanjima (Bog, smisao života, duša, družtvo, ja...). Umjetnik je, (premda to i ne zna sviestno uviek, a često protiv toga i grieši) po svojem zvanju u srodstvu sa svećenikom i mudracem, pa ga tako ljudi i sreću... Tako je pjesma o Dedalu i Ikaru vječna, ne zbog suvremenosti aviona, nego zbog duha, kojim diše, zbog nemira ljudskog duha, koji od pokusa Ikarova do naše miniaturne jedrilice, kojom se danas igraju naši gimnazijalci, srednjoškolci, tu triumfira nad životom. Duh je našao konačno odgovor, i kao što jedrilica, kojoj dade pogon avion, izrabljujući zračne struje danas postizava rekord, da se tri dana bez motora drži u zraku sama, što zvuči kao priča iz Tisuću i jedne noći, iz kakvog

carstva moćnih duhova, tako i naši srednjoškolci izrađujući po matematičkim formulama sve dimenzije i najmanje pojedinosti svoje igračke svoje male jedrilice svjedoče o pobjedi duha, koji pobjeđuje i svoju pobjedu širi, vremenski, prostorno, kroz masu, koja se tom pobjedom služi mehanički, a da i ne sluti veličinu onoga, što se tu odaje: veličinu duha, misli. Misli, koja gospoduje svemirom, koja poziva na misao o Pramisli. Duha, koji je cviet ove zemlje, koja bi bez toga duha, da ga nestane, bila grobnica, groblje, što sve osjećamo u dnevnom životu. Sviet bez duha bio bi kao cviet bez mirisa i bez boje. A umjetnost je oblik i duh, forma i sadržaj. Kao takova ona je vječna. Ona ne odgovara na konkretno pitanje: Kako ću načiniti avion, kako ću bez motora jedriti, kako ću postići rekord... ali ona može dati osobiti oblik svakom triumfu, svakom poletu duha, predočiti nam ga u katastrofi Ikara, u pobjedi na pr. Pasteura. Kad bi ko-

ji umjetnik pisao roman o Pasteuru, ne bi nas poučavao o medicini, nego bi pisao o pobjedi duha, o smislu života, o borbi za ublaženje životnih boli... Uviek umjetnik nabasa na zadnja pitanja; pa i ako daje krive smjernice, kreće se u pravcu davanja smisla. Umjetnici i filozofi putuju put Zemlje Metafizike, premda postaje na kojima se oni zadržavaju, tako razno izgledaju... Nije istina, da umjetnik fotografira život. Izsječak iz života nije po sebi umjetničko djelo, ali on to može postati... I onda dobiva vječnu vriednost. I nije samo triumf duha u konstrukciji aviona, zapravo u zamisli aviona, dakle u zamisli Ikarovoj, nego i u zamisli tkalačkog stana. Kad je čovjek zamislio taj stan, očitovao je svoj duh, kome se i danas moramo diviti. I najjednostavniji seljački tkalački stan me zadivljuje, i više me zadivljuje nego li što me zablještava gotova svilena tkanina i brokat. Umjetnost ima svoj oblik, svoj sadržaj: nešto što uvelike zaokuplja čovjekovu dušu, što odgovara najintimnijem čovjekovom biću, duši. Ne radi se tu o tom, da se usavrši tkalački stan, da se potuče rekord... nego se radi o tom, da čovjek tu, u umjetničkom djelu, osjeti neki (pravi ili prividni, kao i u filozofiji, i u religiji) zadnji odgovor na neko zadnje pitanje. I umjetničko djelo kao takovo je reprezentativno, nadvisuje pojedinačni primjer (Don Quijote, Tartuffe, Ikar, Faust... govore za mnoge), sveobuhvatno govori i vječno je. Zadnje pitanje za čovjeka je na pr. ovo: čemu, koji smisao za čovjeka ima ova stvar. sve zajedno, sviet?... (Bez obzira sad na to, da li je ovakovo »antropocentrično« stanovište opravdano konačno ili ne. Ali i prava filozofija odgovara jesno, tek što anrtopocentričnost ne izključuje teocentričnost. »Sve je Vaše, a Vi ste Božji«, piše apostol Pavao. Sve ima veliki konačni smisao, eto to je bitno za ovakovo gledanje.). I po formi i po ovakovu sveobuhvatnu čovječanskom

stavu umjetničko djelo nadvisuje djela tehnike, djela znanstvena, s uzkog područja jedne discipline. Sama filozofska djela mogu biti i umjetnički pisana. Platonova djela su ujedno umjetnost: zato ona nadvisuju samu filozofiju po sebi, premda je istina, da filozofska djela već po sebi zbog svojih zadnjih problema (ma davala i krive i prividne odgovore, i već savladane) teže stare nego sva druga ljudska djela.

— No zar ne stare i umjetnička djela? Zar nema pisaca, koji su bili u modi u svoje vrieme pa poslie netragom nestanu?

Dakako, i ko zna na pr. za one preciozne francuzke pisce iz XVII. stoljeća?! Bilo je tada u salonu, palači (hôtel) markize Rambovillet u Parizu stjecište »liepih duhova«, ali za njihove proizvode nitko više ne pita (osim što ih prelista tu i tamo koji književni povjestničar). Za njihova se imena ni ne zna. Za gospojicu Madelaine Scudéry znade se tek toliko, da je pisala preciozne romane. To je ujedno opomena književnicima, da paze na oblik i na sadržaj. Pitanje stila i danas je važno. Ako se neživo uzima kao živo, mogu se dobiti lijepe slike od umjetničke vriednosti. Ali ko tu pregoni, zapada u precioznost, koju je već Molière krvavo šibao. Krivo se čini pjesniku iz te dobe Saint-Amandu, jer taj je znao biti originalan. Originalne precioznosti ima i u Stanka Šimića. Jedan moj već složeni rukopis o tom pitanju dao je raztepsti veliki gosp. Ilija Jakovljević, svojevremeni čovječanski diktator našega Parnasa. Ali Vlado Vlaisavljević (kao i pokojni Kozarčanin) pregoni u tim slikama, te dolazi do nedopustive precioznosti, koja nema opravdavanja tamo, gdje se nalazi. Kad on piše: srce će pasti oko vrata...; jesen otvori širom vrata berbe skovana od sunčanog zlata... i slične slike (dabome u pjesničkoj bujici rieči, koja štošta i opravdava), onda se ovakova i slična još nagomilavana slikama u sli-

kama preciozna dikcija ne moze odobriti. (Crtica »Zvona berbe« Hrv. Narod 1942.). Poslie svjetskog rata vikli smo na razne čudne stilske pokuse (U Francuza na pr. »enchanteur« Giraudoux, da ne govorim o nadrealistima i sl.) ali tko misli, da se tu dade tobože ljudski »ukus« zamieniti, taj se vara. (Inače je Vlaisavljević pozitivan. Kaleb je talenat, ali nejasan i problematičan). Djela Mile Budaka često trpe od prevelike duljine i od previše dijaloga uz premalo opisa prirode i opisa duševnosti. Formalno imamo u Dobriši Cesariću klasičnog liričara, a u Luki Perkoviću prvorazrednog (ne znači nepogrešivog) stilistu proze. Time što velim, da valja njegovati oblik i ne dati se zavesti »novim« ukusom, ne želim reći, da je već sve rečeno. Pravo ima Gide, da veli protiv La Bruyère-a, da nije sve rečeno. Nitko se od mene ne će više veseliti, da se sve reče, ali na način umjetnički, smisaon. Pa i ono, što je rečeno, književnik, umjetnik treba da reče

opet za svoje vrieme, na svoj način, na način, koji traži njegovo vrieme.

I tu leži potežkoća u paradoksu, da je Umjetnik najviše diete svoga vremena, a u isti mah treba da bude skoro bih rekao i najmanje diete svoga vremena, jer je njegovo djelo rođeno, određeno za vječnost. Najosjetljiviji za sve pokrete i pojave svog vremena, duhovni seizmograf i zvučnik svoga doba, irritabile genus vatum! On reagira na najfinije i najsuptilnije doze savremenih mu reagencija. Ali u isti mah on treba da se ne utopi u partajičnosti, stranČarstvu strasti jednodnevnih pogleda, jer on ne gleda očima promičbe, ne pojednostavnjuje kao masa, ne shematizira ni ne oblikuje u svrhu reklame, nije partizan, već je srodan svetcu, onako kako ga doista odlično (neobično fino) Henri Bergson opisuje u svom djelu o »Dvjema Izvorima morala i vjere« kao biće, koje se izdiglo nad strasti i skučenosti dana... I može dan donieti takmaca, koga narine naručena pro-

mičba: tako se skovala u salonu vojvodkinje od Bouillona urota protiv Racine-a, a za 15 tisuća livresa ona je kupila sva mjesta u kazalištu, te se onda kod predstave Racine-ove Fedre nitko nije pojavio. A naručeni komad takmaca Pradona poduprt istom promičbom, igrao se pred punom dvoranom. No tko danas uobće zna za Pradona, a Racine-a poznadu i kod nas.

Umjetnik se izdiže. Strasti ljudima u Jugoslaviji nisu dale da moje djelo mirno prosuđuju. Danas već za me neke zaprieke u tom pogledu odpadoše. Ali znam, da ću u budućnosti, što se više bude atmosfera čistila, sve više čitača naći. Ja se budućnosti ne bojim. U Jugoslaviji me htjedoše posve prigušiti, ali im to ne uspije. I svi oni, koji se dižu iznad strasti dana, koji služe pravoj čovječnosti, tumači su budućnosti. Književnost i čovječnost... Pa zar to onda nije moraliziranje protivno teoriji: l'art pour l'art? Da, umjetnost ima svoje kriterije, sudi se po

umjetničkim načelima, ali baš zbog toga, što je ona iznad škakljivosti i opasnosti dana, iznad strasti i grieha (makar da i zapada u njih, ali per accidens; dok zapravo uviek želi dati barem neki smisao svega, i po tom miriši po blizini metafizike) ipak ona u svojoj biti ne može biti nećudoredna. Nije umjetnik edil. Ne rješava on pitanja ćudoređa. Ali umjetnički red je u biti uviek red — čovječnosti i pravde, ljubavi, ne mržnje. Dante-ov red, red Božanstvene Glume, gdje se važe pravda i nepravda sama od sebe, snagom umjetničkog gledanja... Tako u biti, premda poviestni umjetnik može stvarati i djela, koja edili ne bi odobrili. Ali ni jedna ideja, ideologija, ni jedna nepravda, ni jedna strast ne strepi ni od koga toliko, koliko od umjetnika. Jer kako je umjetnik prikaže, tako će vjerojatno ostati u sudu svieta. Znači, da i publika i umjetnik vide u umjetnosti više od puste »forme«. Da, struji tu duh, i ljudi bi trebali biti često zahvalniji umjetni-

ku za života: no strasti im onda ne dadu da mirno gledaju i vide. I Wagner je sa suvremenicima imao borbe. Ali kad kroz umjetnost ne struji duh, onda je i ta »umjetnost« mrtvorođena. Sretan onaj, čiji duh njome struji: on ne može željeti bolje promičbe, jer ona je najbolja promičba. Ali na koga se duh i umjetnost surva, taj je osuđen: ne boji se badava umjetnosti Terzit kod Homera i Smail-aga kod Mažuranića kad sluša pjesmu:

Rđa bješe Rizvan-aga silni!

Osim oblika ima umjetničko djelo i svoj sadržaj. Za čovjeka pjesnik pjeva o proljeću i o jorgovanu, za čovjeka o ljubavi i o mržnji, zbog čovjeka on slaže tragedije, pjesme samilosti i straha, i komedije, za čovjeka slaže djela osjećaja, djela vjere, djela ironije, djela humora, za čovjeka pjeva narodni pjevač:

Laživ sviete, moj liepi cviete!

Znanstveno djelo prolazi, dolazi bolje i zamjenjuje ga u vriednosti, da i ono bude zaboravljeno. Poviest

se piše uviek iz nova. Stare matematičke i prirodoslovne knjige više se ne prevrću (osim na slučaj). Ali Homer, indijske pjesme Upanišada, piramide. Platon... sve to živi vječno. Jer umjetnost ima oblik, koji je konzrevira, jer je njen sadržaj uzko povezan s čovjekovim bićem u cjelini, (ne s ovom ili onom granom znanja, s ovim ili onim pitanjem), jer ona dira u žice duše i izvabljuje melodije srodne vjeri i filozofiji, zato je ona vječna. Neka umjetnik uzme za temu Napoleona, on ga ne će izpitivati poput povjestničara i dat će nešto drugo nego učenjak: on će dati čovjeka, govorit će o jednom obliku čovjeka zbog duše čovjeka... I ako opjevava pjesnik zelenu livadu, ne gleda on poput ekonoma, koliko tu ima paše za krave, ili poput liečnika, koliko je odmora za oko, on opjevava livadu, jer je ona odmor oku i duši; umjetnikova je zadnja misao uviek neka misao, koja ide zajedno sa rečenom misli, neki smisao; a taj je čovjek; što to znači

za čovjeka; znači li to nešto za čovjeka, ima li to smisla? I nehotice ona se zalijeta u zemlju Metafiziku i česti je gost Božanstva, jer tu je zadnja misao, koja se misli sa svakom misli, zadnji smisao...

Tout passe. — L'art robuste
Seul a l'éternité.

Izgleda u našem vremenu ovakav govor nesuvremen. Pa opet čudnovato je, da je ipak istinit. Čudnovato, da umjetnost ima još toliku cienu, da krije toliko duha, da još očijuka s vječnošću, da je još uviek prva susjeda vjere i filozofije (ako se i znade zavađati s tim svojim susjedama), da je još uviek ako ne kćerka, a ono bar — tako često se to vidi — rođakinja mudrosti...

Sad biste mi mogli prigovoriti, da umjetnika odviše uzdižem. Ali ni umjetnici nisu uviek objektivni, prema suvremenicima, pa čak ni prema ljudima iz prošlosti. Eto, kako je Bernard Shaw prikazao Ivanu d'Arc. Mogli biste mi reći, da ja kao katolik takvu Ivanu ne mogu pri-

hvatiti.* Pa opet mogu Vam reći, da je danas na pr. nemoguća Voltaire-ova danas i bezbožcu sablažnjiva Ivana d'Arc.. Danas se ne bi dala Jeanne prikazati kao neka soldačka ljubavnica, djevojčura i sl. Uostalom se radi više o tom, da se rieč pjesnik uzme u najuzvišenijem smislu: i takav pjesnik, kakav je bio na pr. Shakespeare, Dante, Dostojevski... ne bi nigda mogao napisati stvar tako nedostojnu i sramotnu, tako, nemoguću i nelogičnu, kakova je bila Voltaire-ova »Pucelle«. Voltaire je bio više čovjek duhovit i izobražen negoli čovjek duha, genij ili pjesnik. Duhovitost nije duh. (Nego u najboljem slučaju tek najgornji, najpovršniji sloj duha).

Umjetnik je nad vremenom. to je Dante pjesnik Pakla, Dostojevski pisac Braće Karamazova.

Mnogi su pjesnici bili predvodnici narodne borbe. U znaku su vremena dakle? Ne, oni su bili predvodnici vremena, oni su kao glasnici pravde, kao apostoli nove vje-

re bili obuzeti žarom, koji je dan izvanrednim dušama, izpunjeni duhom, koji ne će i ne smije izginuti u čovječanstvu, duhom, koji, ma da je u vremenu, nadilazi vrieme. Jer ideali nisu u vremenu, oni su poput onih Platonovih ideja izvan vremena i sve, što se od njih ostvaruje u vremenu, blieda je njihova slika, kao što su za Platona stvari blieda slika pravoga bitka t. j. ideja. Ko zna, nije li ovo umjetničko gledanje, koje sad ovdje na papir nabacih, bilo pomalo također jedno izhodište Platonova umovanja o idejama kao pravom stvarnom bitku? Jer Platon je bio praktični idealista, pak je možda iz praktičnoga svieta (u kom su ideali blieda slika onoga, što nam lebdi pred očima) zaključivao na teoretski sviet i zato su onda izvanvremenske, vječne ideje pravi sviet. Umjetnik je dakle viestnik duha, borac, čak preteča, ali i u vremenu on je nad vremenom. Tada nije potrebno da zauzima stav Olimpijca Johana Wolfganga Göthea nego poput lorda Byrona, koji ode ginuti za slobodu grčkog naroda, postaje bard, vates, kao što je u drugim zgodama guslar...

Ova kozerija nije filozofska razprava. Kozerija nema pretenzija sistematičnosti ni izcrpivosti, ona želi u lagodnom stilu, u stilu rekbi razgovora, nabaciti probleme. Ali ako bih eto nekako htio skupiti sve ovdje o liepome rečeno ujedno, izišlo bi, da se umjetničko djelo iztiče nekim oblikom (koji je red, poredak, simetrija, proporcija i sl.) i nekim reprezentativnim sadržajem, koji osobito iztiče dotični bitak, čini ga »vidljivim« (da tako rečem), daje nekako njegovu »metafiziku« ili daje njegov smisao (smisao = sa + misao, smisao), t. j. dovodi ga u vezu s višim mislima, veže ga sa zadnjim pitanjima, gdje misao traži vezu s višom, daljnom misli, dok ne dođe do zadnje misli, koja je vrhovni Smisao.

I to umjetničko djelo, koje obrađuje bitak u osobitom nekom obliku,

smislu, je vječno, jer se izdiže nad dnevni, utilitarni, za porabu udešeni, porabom otrcani, gotovo već nevidljivi bitak, da dade taj bitak u obliku svježem, u obliku novorođenčeta...

Jer umjetnik je izvan vremena. Po paradoksu umjetnika on je u skoro najvišoj i skoro najmanjoj mjeri diete svoga vremena: najviše je on diete svog vremena, što ga najbolje osjeća; a najmanje, što se znade izdići iznad nesavršenosti, manjaka i strasti, u koje se zaljube njegovi suvremenici. Onako, kako je ono pjevao Schiller u pjesmi »Teilung der Erde«: umjetnik ostaje prečesto prikraćen u dobrima zemaljskim. Zeus je proglasio, da se zemlja dieli: sve leti, svaki nešto ugrabi. Pjesnik je u nekim sferama iznad svega, u svojoj stratosferi mašte i osjećaja, refleksije i gledanja, zaboravio išta ugrabiti za se. On dolazi Zeusu, da se tuži. Pa dobro, veli Zeus, ti ćeš biti moj gost, kad god te bude volja do mene doći...

Pjesnik je kao neki gost Božanstva, koji se onda javlja ljudima, i njegova su zato djela tumač, apokalipsa stvorene i nestvorene ljepote; umjetnik je rođak svetcu i filozofu, makar da se to uviek ne vidi... Jer ni svaki filozof nije mudrac... Ali ima nešto zajedničko svima filozofima. Ima nešto zajedničko svim umjetnicima. Oni (uz svetce i filozofe) najviše gledaju sub specie aeternitatis. Svetci, pjesnici, filozofi, pobožne duše, dobri ljudi, junaci: najviši su oblici čovjeka i gledaju s najviših vidika... Tako je dakle rekosmo umjetnost vječna, i nije ni čudno, da je vječna, jer je njeno gledanje iz perspektive vječnosti...

PJESNIK GOVORI

Pjesnik ima nešto da kaže. Pjesnik je za stare bio poëta-vates. Svaka se od ovih dviju rieči dade okušati na nebcu jezika kao govora i onda se može odrediti njen filozofski, čak metafizički tek, okus. Jezikom se kuša; da kušamo dakle na jeziku značenja, što ove rieči hoće kazati. Odmah moramo biti jasniji: riеč poëta dolazi od grčke rieči »poiein« = činiti, raditi. To nas malo iznenađuje, da za pjesnika imamo rieč, koja se odnosi na rad, a mi moderni estetski život upravo dielimo od praktičnoga i kažemo, da su to dva reda. No i pjesnik radi, kad »stvara«. na osobiti način i od njegova rada više je koristi, negoli to mnogi od onih misle, koji toliko ciene »praktični« rad. Jer sav taj praktički rad i nije uvijek toliko praktičan, te je često razsipavanje snaga, a kad je nećudoredan, štetan je, a za narod može biti

i katastrofalan. Pjesnik »stvara« iz duše se njegove nešto odvojilo (iza kako je nešto doživio): on se svojom maštom i snagom svoje duše, moću, koja je u njemu (i jest u njemu »nešto«, neka moć, jer nema je u kamenu, ali nema je ni u svakom čovjeku!), tom moću on se »izražava«, on nešto »reče«. To što on »reče«, nije ponavljanje ničega, što je bilo, to je nešto novo, i ako »mašta« njegova uzima kamečke za kaleidoskop pjesničkoga djela iz stvarnosti, iz doživljaja, iz svieta, u kom i mi (kao i on) živimo. Pjesnik stvara, ili obćenitije rečeno: svaki umjetnik stvara. »Stvarati« ne znači ovdje kao u katekizmu »nešto iz ničega načiniti«, jer dok Bog iz ničega stvara, pjesnik, umjetnik ima na razpolaganju materiala, iz koga gradi, maštom gradi (taj je material izvana, odnosno iznutra), ali i moć njegova izražaja »dana« mu je: iz mogućnosti tu rieč postaje tielo, on ima »dar«, koji nije svakome dan. Umjetnik je dakle stva-

ralac. A zašto je i vates? Oduviek je bio, pa je i danas, jer umjetnik poput filozofa i svetca (s kojima je u srodstvu zbog gledanja bitnoga, duhovnoga, u savezu sa zadnjim pitanjima, zbog metafizičke točke gledanja sub specie aeternitatis) govori na poseban način, koji bismo možda bili u smetnji da odmah definiramo, ali koji ipak razpoznajemo: znamo, kad umjetnik govori. On nam najintimnije, najtrajnije govori, njega s pobožnošću slušamo, ne na zapovied vlasti, koja se nameće nego na zapovied čitave duše, koja je i protiv svoje volje odmah njegova, osvojena. Pjesnik govori, umjetnik govori. Romantičar Robert Schumann dao je tako naslov jednoj svojoj glasbenoj sličici »der Dichter spricht«. Jer ne stoji, da umjetnik samo osjeća, iz osjećaja daje. Beethoven je smatrao, da njegova glasba govori, da je glasba dublja metafizika nego sva mudrost i filozofija. I Schumann je smatrao, da glasba govori. Po-

ëta-vates znači međutim, da umjetnik ne samo govori, nego i poput proroka (vates) govori, proriče. Kako je to moguće? Moguće je, jer govori iz perspektive ne dnevne, ne iz potrebe i uzkog interesa časovite situacije, iz koje mi tražimo neki privremeni i lažni lukavi izlaz, nego iz vidika, iz kojih govori Shakespeare u Macbethu, Hamletu, Koriolanu..., iz kojih govori Dostojevski u Braći Karamazovima, govori neizkorjenjivim jezikom vječne duše. Tim jezikom govore ne samo piramide i katedrale, nego i Beethovenove simfonije! Sav je govor umjetnosti govor duši, ne naturena promičba, nego odkrivanje vlastite duše kroz umjetničko djelo, koje primamo.

Poëta-vates znači dakle, da pjesnik »stvara« i »govori«. Doista je tako, ako se stvar uzme psihologijski i filozofijski, što će biti predmet ove kozerije. Jer sudbina mi nije dala, da se u miru bavim filozofijom i listam njene volume, ali me nostalgija duha vuče uviek za njima, i u koliko dospievam, ~~ja ih listam~~ ili bar o filozofiji mozgam. Umjetnik »stvara«. kako? Što iz vana to stvaranje uvjetuje, koja li je ta moć, taj »dar« stvaranja u njemu, i čime li se kao materijalom služi. Iz vana, vele, neki čuvstveno naglašeni doživljaj obuzme snažno dušu umjetnikovu. U umjetniku opet leži tajinstveni dar (jer sve, što jest, u konačnom obliku je tajna i tajna je na pr. kako H i O u nekoj kombinaciji daju nešto novo H_2O), tajinstvena moć, da se »izrazi« tim svojim stvaranjem iz stvaralačke svoje moći. Kao materijal napokon mu služe elementi stvarnosti, koje »mašta« slaže u nove, prerazne, prebujne oblike; mašta, koja oduzima, dodaje, kombinira, stvaralačka je. I što stvara? Divna je ta moć u svom zamahu i bogatstvu! Odkuda od onih 7 glasova naše glasbene ljestvice i onih 5 poluglasova, odakle ovi predivni i bezbrojni oblici, ove šarolike linije melodija; ta zar je sa-

mo moguće, pita se čovjek, iz tih 12 kamečaka sačiniti kaleidoskop tolikih ovih žuborećih zvučnih potoka, ovih potoka i rieka tona? Naši moderni glasbenici se varaju, kad zapostavljaju melodiju. Neka radije pokušaju s tim čudesima melodije, jer su mogućnosti neizmjerne. Ako misle, da ona nije najvažnije ili nešto osobito, posebno, ne uviđaju, koliko je ona čudo: čudesa su to ritma, čudesa boje orkestra, uz čudesa melosa! Drugo je ne imati dara za stvaranje tih čudesa! Tako dakle umjetnik »stvara«, čudesa stvara, odkriva zemlje iz tisuć i jedne noći, znade mnogo priča kao Odisej na povratku, on je Robinson nutarnjega svieta, on je mornar Sindbad iz iztočne priče, koji se vratio iz zemlje čudesa, u kojoj obični ljudi nisu bili i u koju oni sami ne mogu dospjeti, i zato im on o njoj priča. Pjesnik, umjetnik »stvara«, tako i ujedno »govori«. Jer oni doživljaji, koji pozivaju na stvaranje, nisu samo čuvstva, čuvstveni događaj, niti

je čak ono čuvstveno u njima toliko naglašeno kako se često govori. Čuvstveni elementi prate u našoj duši, napose u višim sferama, nek sadržajne elemente, predodžbe, misli: i na takove se nadovezuje stvaranje. Na njih se nadovezuje, ali umjetnik ujedno hoće da i nešto »reče«: Shakespeare i Dostojevski govore, ne kao da pripoviedaju s tendencijom, ne kao da prave promičbu, ali baš zato i to više oni govore, to više oni kažu.

Kad se kaže, da pjesnik, umjetnik stvara na temelju nekog čuvstveno naglašenog doživljaja, odviše se naglašuje ovaj čuvstveni momenat, te bi izgledalo, da umjetničko djelo dolazi iz »emocije«. Ali doživljaj, koji provocira umjetničko djelo ima osim svoje jake čuvstvenosti, intenziteta, i neki intelektualni sadržaj: umjetnik doživljuje intenzivno, snažno, to dopuštam, ali njegov doživljaj sadržava i nešto misaono, doživljuje se ipak »nešto«. Čuvstveno se reagira na »nešto«, a

to, na što umjetnik reagira, uviek je neki sadržaj, i što je veći taj sadržaj, to je jače samo umjetničko djelo. Jer jedna lirska pjesmica o povjetarcu nije ravna Shakespeareovoj tragediji o kralju Learu. Kad bi čuvstvo svojom jačinom potopilo doživljaj, da li bi pjesnik toliko vidio, koliko on vidi, da li bi on onda toliko sudio, jer on sudi, prorokovao, kad prorokuje? Da pjesnik sudi, vidi se i odatle, što se on ne bi odrekao svojega stava u pjesmi, niti ga se odriče u praksi, i u dnevnom životu (osim ukoliko i on sebe priznaje možda slabim čovjekom prema idealu, koji postavlja). Ili zar Dostojevski ne stoji za svojim osobama čitavom svojom ličnošću?! Kao što je u Sparti pjesnik Tirtej pisao pjesme za borbu, pjesme namienjene akciji, kao što je David pjevao svome Bogu, u kom je živio i micao se, zar nije Shakespeare bio isto tako u životu — makar da i možda ne znamo, tko se krije za tim imenom — kao i u pjesmi pristaša

Ariela, duha svietla? Zar bi se on u životu Ariela odrekao za volju Kalibana, duha tame, zlobe, zloće, rugobe? Ne, i kad bi se časovito odrekao, iz slabosti bi to učinio, ali se Ariela odrekao ne bi, jer njegov Ariel nije samo proizvod čuvstva, mašte, nego i proizvod zanosa, uvjerenja, vjere. Zar bi se uostalom među modernima na pr. André Gide odrekao svojih teza u praksi, ili ne piše li i on baš obratno iz čuvstvenih i intelektualnih pobuda? Umjetnik stvara iz sve duše. Ja volim rabiti ovu riеč »duša«. Za njom se krije i razum i srdce i volja, još nepodieljeni oni su tu. Kad moderni ljudi govore o srdcu, onda oni pripisuju srdcu dobre nagone: vjera izvire, vele iz srdca, iz čuvstva se rađa dobro, umjetnost se rađa iz emocionalne sfere... Da, ali srdce je naše i ponor zla. Prođoh nedavno jednim obasjanim drumom u nedjeljni dan. Prizor, koji sam vidio u daljini na zelenoj prostranoj livadi, koja se meni s lieva i desna pružala, bolno

me se dojmio. Svraka se bacila na poljskoga miša, vidjeh je, kako se bacila i po glavi miša udarila kljunom. Nije ni srdce ljudsko samo svetište, ono je i smetište. Srdce ljudsko poznavao je zacielo i Shakespeare i napisao je Macbetha, jer je znao, što se sve u srcu ljudskom krije. Macbeth hoće kraljevsku krunu, on zove u pomoć, sviestno, čitav pakao. Mi se nalazimo pred misterijem zla, kako nam ga je znao ocrtati samo jedan Shakespeare.

Fair is foul, and foul is fair
(Liepo je gadno, a gadno je liepo)

Tako govori srdce Macbethovo! Ali će se onda u drami javiti jezik savjesti u lady Macbeth i ona će gledati i ogledavati svoje krvave ruke... Eto tako pjesnik govori, ali ne govori iz njega samo srdce, nego srdce i um, bolje reći duša, čitava duša. Jer duša onda znači najintimniju dubinu bića, onu dubinu, koja u još dubljim naslagama osjeća iskustvo Boga u mističnim doživljajima, ka-

ko nas o tom uvjeravaju sami mistici, jer govore složno, da Boga osjećaju (izkustveno doživljavaju, kanda »diraju«) u »vršku duše«, u dnu duše, u korjenu duše. Doživljaj je dakle uzrok stvaranja, intenzivan doživljaj; jak doživljaj, pun problema... stavlja pred zadaće, ali time izaziva čovjeka — intelektualno. Bolna situacija traži naprezanje umnih sila. i onda se u boli bolje gleda i vidi. Bol dakle rađa, ali ne zato, jer osjeća, čuvstvuje (to je tek povod), nego zato, jer — vidi (to je uzrok stvaranju). Jer se u umjetnosti daje i sadržaj, i što je veća, to više sadržaja daje. Zar ne vidi Shakespeare više i bolje od nas? Vidi dublje, metafizičkije, i ne čini njegovu veličinu samo njegov novorođeni jezik, bogati, pun srži, šarenila, riečnik, u kom bi čovjek rekao, da su se sjedinili svi ljudski riečnici, svi riečnici svih pjesnika, neki kozmičko-metafizički jezik, koji izcrpljuje substanciju svieta i čovjeka — no osim jezika ima tu i

nešto više! Shakespeare je kao život. On daje obične stvari, kao da ne će da stvara umjetničko djelo, a onda nahrupi bujica poezije, rieči se novorođene i nabrekle od prvobitna svoga soka, kad su se na sviet rodile, guraju u sviest slušatelja, da ga osvoje za onaj skroviti smisao, za onu metafiziku života, koja je sadržaj Shakespeareova djela. Kad bi neko došao s drugoga nekoga planeta i pitao me, što je život na zemlji i kakav je, dođe mi na um, da bih mu dao Shakespearea i rekao bih mu:

— Čitajte, evo Vam života na zemlji, evo Vam naše Zemlje.

Pjesnik dakle vidi i govori, ima nešto da kaže. Što kaže, izraslo je iz njegove umjetničke potrebe, da »izreče« svoj doživljaj, a nije promičba. I u toliko ima pravo teza »l'art pour l'art«: t. j. umjetnost si ne može dati naturavati tendenciju, misli, ona nije promičba. Kroz onaj žubor glasbenih linija u Beethovena, kroz onu poeziju mišića, snage

i ljepote tiela u Michelangela govori misao. Jer misao je i osnov svieta; ona je svuda prisutna, u korjenu je svega i svih stvari, jer je sviet kao sjetva misli, nesvjestne misli, koja u čovjeku postaje sviestna i čak sama sebe misli, i diže se do vrhunca misli, do Pramisli, do Boga.

Umjetnik stvara dakle na temelju doživljaja. To je vanjski uzrok. A nutarnji je uzrok s jedne strane mašta, koja stvara, a s druge strane potreba umjetnikova i dar, da se izrazi. I gdje ima više mašte, u onim redovima Dante-ovih likova, koji se plastično nižu, da se izreda pred našim očima čitava »suma« ljudskih opačina i u pjesničkom obliku dobije čitava praktična teologija; ili opet u melodijama, koje se čudesno rodiše u Verdia, Puccinia, Gotovca iz kombinacija ritma i tonova i pauza, stanka (koliko te praznine samo govore!) tako brojne bezbrojne se rodiše te melodije, da se čini nemoguće tu nešto novo naći: pa ipak... nove se melodije ra-

đaju!? Umjetnik ima potrebu, da se izrazi; to je nutarnja potreba. I nije ta potreba samo čuvstvene naravi. Afektivnost je inferiorna, ona pripada masi; nisam ja, koji to prvi utvrđuje. Potrebu umjetnikovu, da se izrazi, potvrđuje razum, duša. Po svemu dakle pjesnik piše iz duše. Ima dakle u njega i afektivnosti. Ali čista afektivnost označuje nešto inferiorno, afektivno živu životinje i masa. No zato umjetnik ne gradi ni abstraktno-cerebralno, on nije mozgovni akrobata, jongleur pojmovima, plesač na užetu suhih, od službenih filozofa izsušenih pojmova. On uobće stvara u konkretnom, bez filozofskog aparata. Umjetnik piše, radi, stvara iz duše. Pjesnici, filozofi i svetci ipak su srodni, oni su sol zemlje, oni su predstavnici gledanja sub specie aeternitetis: oduviek apostoli nutarnjeg, smislenog opredjeljenja, dakle — slobode:

O liepa, o draga, o sladka slobodo...

oni su apostoli smisla, čovječnosti,

oni zajedno dolaze do konačnog pitanja: čemu? Nikada pjesnici ni umjetnici (ni svetci, ni filozofi) nisu slavili tiranina, nego su osjećal s Preradovićem:

Silni gospodine, nad guslami tvoja
sila gine!

To se slaže s pravom filozofijom. Jer ta nalaže da sviet mora imati nekaki smisao i da nad svom misli, razasutom u svietu i u svemiru, nad svim smislom mora biti Nadmisao, Nadsmisao i Božanstvo. A cilj čovjekov je težnja za srećom, koja je tek u toj punini, jer gdje bi nešto uzmanjkalo, on bi još poželio. Čovjek ima dakle po naravi pravo da tom cilju teži, zato ima pravo i na sredstva k tome cihju. Zato po prirodi ima pravo na slobodu savjesti, etičkog samoopredjeljenja, zato ima pravo na život, na vlastničtvo, na sve, što uzdržava život. Jer tko ima pravo na cilj, ima pravo i na sredstva, moralna i tvarna. Čovjek ima dakle individualnih prava, u koje ne će država dirati, jer su to pri-

rodna njegova prava, neotuđiva. Kad bi država bila svemoguća i izvor svega prava, imao bi pravo car Kaligula, koji je svog konja imenovao konzulom. Moglo bi se od nas tražiti, da takovoga konzula štujemo. Boljševici bi smjeli tražiti da budemo bezbožnici. Ali čovjek ima prava i bez države. I sama država, njen pravni obstanak, osniva se na prirodi, jer je u prirodi čovjeku da se udružuje.

Pjesnik govori, velimo. Pjesnik govori dakle za ličnost, za čovječnost, jer govori za smisaonost, za duh.

Umjetnici su djeca duha, djeca ne jednog prolaznog, nego vječnog reda. Kako pokazuje Shakespeareov Koriolan, oni poštuju autoritet. Ali su i za duh, sve čine zbog duha i kako je ono Beethoven pisao Bettini von Armin: »Ova gospoda (t. j. gospodari dana) treba da osjete našu veličinu«. Tako se i vladao prema feudalnim silama dana kao sila vječna, kao sila duha. Tako su u

burne dane osjećali hrvatski pjesnici, bili prvi rodoljubi. Nema jačeg rodoljublja od pjesničkog. Jer je ono sila, jer je od duha, jer je duh. I zato je neprijatelj tiranije. Pjesnik je zato vates: prorok, čovjek vječnog Božanskog reda, kao što je bio na pr. Shakespeare. Kad takovog duha i takovog reda ne bude, ne će biti ni Hrvatske. Umjetnik ne naturava ideje promičbom, one su sadržane u njegovom djelu nuždom same stvari. Isti onaj pjesnik, koji nam je u tragediji o Romeu i Juliji ocrtao ljubav u cvatu, da u pupanju, kad još sebe ni ne zna, kad je tek neko začuđenje, ekstaza, omaglica, nesviestna melodija mlade krvi i prve poezije, taj isti Shakespeare, koji je u Koriolanu ocrtao tako stvarno superiornog čovjeka i gomilu, jedno nasuprot drugome, taj isti pjesnik dao nam je u Macbethu pjesničku apologiju vječnog reda savjesti, istog onog reda, koga su apologeti Dante i Dostojevski, neoborivog reda, protiv koga nema drugoga re-

da. da se takmiči s njime. Shakespeare nam je u »Kralju Learu« prikazao tragediju otca koji trpi nezahvalnost djece i Kordeliju, koja »ljubi i šuti« nepravedno razbaštinjena, ali jedina plemenita; u Hamletu je dao filozofskog kraljevića, obuzeta čvrstom odvratnosti pred životom; Dostojevski je dao Braću Karamazove i starog otca, likove, koji obsežu život od razvratnika do svetca; sve su to tipovi, koji svjedoče o jednom — o vječnom, makar i vrlo mučnom i zagonetnom, Božanskom redu svieta. Neki političari mogu danas naučavati, da politika nadvisuje individualnu etiku, da je ona nadindividualna, amoralna, da mora biti amoralna, da ide za silom, Pjesnički red nije taj red; umjetnički red je vječni, Božanski red.

Poëta,vates. Umjetnik »stvara« i kroz svoje djelo »govori«. On je prorok, jer je zastupnik vječnoga reda, koji se krije u samim stvarima ovoga svieta. Zato je on često propovjednik čovječnosti, pravde, ljubavi, ali propovjednik različit od filozofa. Filozof dolazi do moralnoga reda putem suđenja, mudrovanja, a pjesnik daje tek konkretni oblik, iz koga se taj red čita, ako se posve prodre do dna djela. A hrvatski je red oduviek bio red poštenja, pravde, čovječnosti, dakle red Božanski. No tu već zalazimo u red političkog zbivanja, što nije predmet ove kozerije. Ona je samo imala da pokaže u umjetniku stvaraoca i u stvaraocu zastupnika vječnog reda, protiv koga nema priziva I u tom gledanju pod kutom vječnosti, i u vidu smisla, sreću se filozof, svetac i pjesnik, umjetnik. Svi su oni zato čovjeku najbliži. Njihov govor je najtiši, ali baš zato se najglasnije i čuje; oni se najmanje nameću, ali najtrajnije i najdublje osvajaju; oni ne izlaze na osvajanja bubnjevima i talambasima, već bez torbe i bez novčarke, te ne pozdravljaju nikoga na putu (tako glase savjeti Kristovi). nikome se ne izpričavaju i

ostavljaju kuću, koja ih ne prima.

Oni su djeca duha, pokretača svieta; oni najprimjetljivije i najsudbonosnije pokreću svietom... Pjesnik i esejista francuzki, koji je i kod nas bio toliko u modi, Paul Valéry, smatrao je, da bi se u nekoj formuli uz više znanja, nego ga ima čovjek, mogla odkriti sva tajna poezije i onda bi s glave te slavne Muzine štićenice odpala sva aureola. I grčki filozof Filodem, iz epikurejske škole (1. stoljeće po K.), koji je živio u Rimu, govorio je, da glasba osim forme ne sadrži ništa drugo, da nema duhovne sadržine kao ni — kuharska umjetnost. Obratno su Grci inače govorili o »etosu« u glasbi. Po pozitivističkom nihilisti Valéry-u dala bi se naći formula, koja bi pjesničtvu otela sav čar. Varao se kao svi pozitivisti. Poezija, umjetnost ima svoj tajanstveni sadržaj. Taj sadržaj teče u onoj metafizičkoj struji duha, koja hrani čovječanstvo od prapočetka. Umjetnik kao diete duha pokreće svietom, koji opet i

sam živi od kruha i od — duha...

Jer ova kozerija govori o pjesniku kao »proroku«, kao zastupniku vječnoga reda protiv laži, tiranstva dana i časa, zato govori o pjesničtvu i umjetnosti samo o »velikom«, uzvišenom, te ima neki patetični timbre. No umjetnost poznaje i druge kategorije kao što su dražestno, sentimentalno, komično, burleskno... Sve su to kategorije umjetničkog stvaranja, sve svjedoče o duhu. I Watteau, i Fra Angelico i Daumier i Molière i Rostand i Jammes... svjedoče o duhu i misli, koja je prosuta prirodom i djelima ljudskim. Preraznе su te kategorije. Sve niču spontano, iz umjetnikova duha (makar da opet umjetnik i njegov duh mogu biti uslovljeni sredinom, u kojoj živu). Sve su te kategorije estetske pune humanoga, potrebne ljudskom duhu, družtvu, koje živi od svojih velikih pojedinaca, pa tako i od umjetnika. Strahovit primjer nečovječne mehanizacije ljudske prirode pruža nam boljševička Rusija. Duh

tu nije kod kuće. Vidi se, kuda vodi barbarstvo pozitivizma, materijalizma, ateizma. Umjetnost je antipod svakog takvog i sličnog barbarstva. Čovjek-stroj da bude sretan? Čovjek, koji vjeruje, muči se, čak možda gotovo do očaja, da mu mrak hvata oči. Ali čovjek, koji ne vjeruje, i tobože zna, da je on isto, što i zrno pieska, koje goni sudbina, i da se ne može slobodno maknuti niti izvan okova determinizma, vezanosti, ni pedalj provući, taj je čovjek golem biednik, koji se više i ne miče sam, a u slučaju bola i kad stignu patnje, izgubljen je u svom preodređenom mraku.

Pjesništvo, umjetnost je zemlja mašte, duhovne slobode, zanosa; kad ta zemlja rađa i govori, kad osjeća i umuje, uzalud se upinju državni aparati, profesorske katedre i lovačke družine Čeke. A onakovi umjetnici, kakovi su bili oni, koji su slavili Nerona, brzo nestaju sa lica zemlje Umjetnosti. Samo ako još ima duha sve je spaseno. Sve ovisi

o duhu, o kičmi, o moralu... Poviest svieta je eminentno moralna. Ako više morala ne bude, onda će komunistička apokaliptička zvier i druge zvieri srodne njoj potamaniti sav duh. Taj duh, koji struji umjetnošću, duh humani ne protivi se kršćanstvu, nego obratno: nema kršćanina, gdje nema čovjeka. Ja pristajem uz nauku Isusa »Pomazanika« Božjega (= Krista), ali što mi ta nauka naturava kao neminovnu svoju osnovu: ljubav k čovjeku. Ta ljubav je pače specifično evanđeoska zapovied. »Ako ljubavi nemam, ništa nemam«, piše apostol Pavao. A književnost je i sva umjetnost odraz humanoga. Ima u njima grieha, ali ima i ljubavi prema čovjeku. Ljubavi prema Bogu i prema čovjeku. Pesimizma, ali i optimizma, tame i svietla. Ljermontov, jedan od najsnažnijih genija ruske knjige, dao je u »junaku naših dana« (Pečorinu) tip dandy-a, ali ne onaj tip, kojeg samo svladava dosada i prezir života, nego onaj napadački tip,

koji želi zadavati zlo, mučiti, koji osjeća da živi, kad muči.« Prva nam bol pokazuje kako je ugodno mučiti druge«. Satanizam i pesimizam dan je najsnažnijim izrazom u lirici, ali ta njegova lirika poznaje i svietlo i — molitvu, duboku molitvu. Ima dakle u liepoj knjizi i grieha i ljubavi, i svietla i tame. Tko bi znao, čega ima više? Bez te ljubavi nezamišljiva je umjetnost, velika umjetnost, prava umjetnost. Jer ona nosi na sebi pečat metafizike.

Sve estetske kategorije: dražestno, komično, patetično, burleskno, sentimentalno — sve su izražaj humanoga, sve su one djelo duha, mašte, ali duha i mašte slobodnog čovjeka. Boljševički duh je zloduh, Kaliban, koga Shakespeare i pjesnici, svi umjetnici, svi ljudi srca i uma tjeraju iz svieta. Koliko će taj Kaliban zavladati europskim dušama, u bilo kojem, makar i u prikrivenom i drugoimenom ruhu u toliko će apokaliptička zvier sve više slaviti slavlje, a čovjeka će nestajati...

Sve kategorije estetske, izraz humanoga, služe duhu. Mi ih nismo izpitivali. Naša kozerija ima neki patetični timbre, jer se kretala oko pjesničkog govora kao govora vječnoga reda pa se zaustavljala na pojavama u umjetnosti, koje spadaju u kategoriju »klasičnoga«, »uzvišenoga«, obrađivala je umjetnost, kad se kreće oko velikog i ozbiljnog i govori jezikom najsrodnijim filozofu i propovjedniku (ako je tako slobodnon reći). Nije se radilo o tome, da se izpita obseg umjetničkog stvaranja u svim njegovim kategorijama. Mi smo imali da ogledamo pjesnika i umjetnika na vrhuncu njegove djelatnosti, a na vrhuncima hvata nas već omaglica. Pogotovo danas. Gotovo da je junačtvo pisati danas o vrhuncima. Mi volimo danas nizinu (čak nažalost baru i baruštinu), a u planine i na vratolomije polaze tek — planinari iz vidljivog svieta. Visinski zrak metafizike vrlo je omrznuo našim suvremenicima.

Ipak je priroda jača od svega; filozofa tjera na filozofiranje. Umoran od naklapanja i nepravda dana danas čovjek klone. Pa opet, ako hoćemo govoriti istinu, ne možemo drugo nego saglasiti se s onim vječnim pjesničkim, umjetničkim redom, makar i protiv nas svjedočio...

Veliko vrieme, u kome živimo, ipak donekle omogućuje da se malo i u jurnjavi zaustavimo i zamislimo nad djelom Shakespearovim, Dostojevskijevim... Više danas nije moguće. Kad bi to u većim razmjerima učestalo, u ovoj eri — mase, to bi značilo mnogo...

DUH FRANCUZKE KLASIČNE TRAGEDIJE

Kad se kaže klasično, onda se obično pod tim misli ono, što je sačinjeno prema uzoru Grka i Rimljana. Ili ako malo promislimo, što znači riječ »klasično« u običnom životu, t. j. kako taj estetski pojam upotrebljavamo, onda se uvjeravamo, da znači isto, što i ono, što je veliko, da se je nametnulo, i čak se nije nametnulo svojom vrstnoćom jednom vremenu ili jednom narodu, nego je postalo baštinom čitavog svieta, barem čitavo europskog svieta. Francuz Rivarol duhovito kaže u ovom istom smislu, da su na estetskom području klasična ona djela, koja zajedno sakupljena sačinjavaju knjižnicu roda ljudskoga.

Tako Moliére na pr. spada od rieči do rieči u knjižnicu roda ljudskoga. No Racine-ov slučaj je već nešto drugačiji. Moliére je preveden i na izvaneuropske jezike, on se daje na svim pozornicama svieta. Racine je

francuzki klasik, ali on nije svjetski pisac, još manje Corneille, koga Francuzi zovu isto klasikom. Na našoj pozornici pak od vremena Augusta Šenoe daje se i Racine, i sad je obnovljeno na daskama, koje znače sviet, prikazivanje njegove »Fedre« u Zagrebu. Djelo je primljeno, kako i zaslužuje, a razumievanjem za klasičnu veličinu, koja se u njemu krije.

Poznato je, da je njemački kritičar i dramatičar Lessing stao udarati po Francuzima, po francuzkoj klasičnoj tragediji XVII. stoljeća, te njoj suprotstavljati Shakespearea. Nu mi danas stvarno u praksi činimo ono, što je i teorijski uz neka ograničenja opravdano: priznajemo i Racine-a i Shakespearea. Racineova tragedija diše drugim duhom nego Shakespeareova, ali na estetskom tlu razlike su veselje duha, bogatstvo, te se raznoliko ne tuče, ne pobija, nego se međusobno popunja, izdiže, izazivlje. Shakespearsko živopisno gibanje, njegov šaroliki mete stvari, rieči i lica ne izključuje Racineovu klasičnu jednostavnost, stilsku čistoću, aristokratsku izključivost. Drugi je duh Shakespeareov, drugi Racineov. Ne trebamo zato s Viktorom Hugom zabacivati Racinea kao tobože »buržujskog« pjesnika, osrednjeg pjesnika.

Drugo pitanje čine t. zv. tri jedinstva francuzke tragedije.

Teoretičari renesanse, počevši od Scaligera, pa onda i pisci za XVII. stoljeća iznađoše, da u drami treba da prema Aristotelu bude uz jedinstvo radnje t. j. uz radnju, koja se kreće bitno oko sudbine jednog lica, također i jedinstvo mjesta, t. j. da se radnja odigrava na jednom mjestu (koje se zato izabire tako, da se na tom mjestu lako dade zamisliti, da se sastaju sve osebine drame); a uz jedinstvo radnje i mjesta tražilo se i jedinstvo vremena, što je značilo, da se sve ima zbiti, što se na daskama zbiva, nekako unutra 24 sata. Racionalistički nastrojeno vrieme, koje je po Aristotelu smatralo, da je

umjetnost nasljedovanje (imitacija) prirode, držalo je dakle, da se u kazalištu imade odigrati pred našim očima imitacija, i ako se zbiva na kazalištnim daskama, na uzkom dakle nekom prostoru, i ako se zbiva kroz par sati, mora da sliči životu: dakle nekom zbivanju, koje bi se, možemo uzeti, kroz 24 sata moglo zbiti na jednom mjestu. Da nije samo Aristotel služio kao uporište, dokazuju i predgovori dramama u Corneillea, gdje on filozofira, pa izvodi rečena tri jedinstva iz navedene teorije o umjetnosti kao imitaciji. A znamo, da je Descartes u XVII. stoljeću prvi uzdrmao ugled Aristotelov i žestoko se na nj obarao. Boileau je kao zakonodavac francuzkog Parnasa kanonizirao u svojoj »Art poétique« ona tri jedinstva, ali o Aristotelu inače nije htio čuti, jer se u svom »Arrêt burlesque« grdno izrugao suvremenoj dominaciji Aristotelove filozofije na tadanjim francuzkim sveučilištima. Nu ta tri jedinstva nisu sav duh francuzke kla-

sične tragedije. U to ruho, u te okove, recimo otvoreno, znao je Racine zbiti svoja velika djela. Moderni se slušač niti ne pita, da li se ta radnja zbiva u jedan, dva, tri ili više dana. Ali duh klasične tragedije je sve obratno od proste imitacije, jer je i umjetnost daleko od toga. Prije bi se Shakespeare približavao imitaciji. Ona svečana simfonija klasičnih tirada, u kojima junaci u jednoličnim, čvrsto vezanim, gotovo abstraktnim stihovima analiziraju tasami sebe sred najvećih strasti tako fino, točno i razgovietno, ono izbjegavanje vulgarnosti, zato i običnih rieči (kao što je na pr. krava) koje su vriedile za tragediju kao nemoguće »mots bas«, a za koje mi ljudi danas tako vezani uz prirodu ni najmanje ne osjećamo da bi vriedale uzvišeno razpoloženje u tragediji, sve to nije nasljedovanje realnosti. U duh klasične tragedije spada naprotiv u skladu s težnjom prema velikom i uzvišenom izbjegavanje umorstva, gungule i svakog ja-

čeg pokreta na pozornici. Kad Hipolit strada kao žrtva Neptunova vozeći svoja kola, upregnuta u svoje konje, onda to javlja u tiradi na pozornicu njegov odgojitelj i pratilac Teramen. Duh je Racineove, duh francuzke klasične tragedije posve drugi od Shakespeareove, gdje na koncu tragedije daske pokrivaju mrtvaci, gdje se sred meteža svakojakih stvari i rieči, u komešanju uzvišenih i komičnih prizora, skoro sve, što je u životu, tako reći pruža razgaljeno.

I Racineova i Shakespearova tragedija imade dakle pravo na obstanak, jer mogu postojati razni oblici liepoga, estetičnoga, razni stilovi. I doista se danas oni priznavaju jedan pored drugoga. Pače je zanimivo, da englezki esejista Lytton Strachey u svom eseju o Racineu iztiče, da je obzirom na nutarnju sadržinu suvremene drame zapravo pobiedio Racine. Istina je, da je klasična francuzka tragedija izpunjena skroz ona tobožnja 24 sata sva unutarnjim

zbivanjem, da je to psihološka drama, usredotočena oko središta, oko svoje krize, pa zato Strachey kaže ovako: »Pravo se opravdanje jedinstva vremena i mjesta nalazi u zamisli drame kao priče neke duhovne krize — kao pozorja, što ga je, da tako kažemo, bacila svjetiljka kroz malu okruglu leću konačnih katastrofalnih miena duga niza događaja«. Francuzi dakle usredotočiše dramu oko neke psiholožke kritične točke i čine dramu nutarnjim zbivanjem, a mi moderni zanimamo se nadasve baš tim unutarnjim. Zato Englez veli dalje: sasvim drugačije bilo je mišljenje pisaca tragedija Elizabetina doba, koji su htjeli da prikažu ne samo katastrofu, nego i čitav razvitak prilika, od kojih ona bijaše posljedica, crtali su s potanko izrađenim obilnim pojedinostima, postanak, rast, pad i porast velikih stvari i velikih lica, a posljedak bijaše niz remekdjela, da im u svjetskoj knjizi nema ravnih. Ali bio dobar ili loš, taj je način pisanja za-

stario, pa danas naša drama kao da se razvija u sasvim drugčijem smjeru, što dalje to više ima ulogu svjetiljke, s malom okruglom lećom, radi o krizi i ne o čemu nego o krizi, a što je njeno polje uzanije, to je njeno pozorje snažnije, i jedinstvo vremena i mjesta to savršenije ulazi u dramu. Pa tako, ako se uoči oblik, valja reći, da nije drama Shakespeareova, nego drama Racineova bila ona, koja je nadživjela (Englezki eseji, prievod dra V. Kriškovića, str. 39).

Strachey i odviše dopušta. Tri jedinstva su se preživjela, dostaje jedinstvo radnje. Ali da je Racine u koliko usredotočuje radnju oko srži, oko duše pobiedio, to je ono bitno, to je ono, što smo željeli utvrditi. Duh se dakle francuzke klasične tragedije nije preživio, a dao je djela velikih, koja posve opravdano mogu ući u Rivarolovu »biblioteku roda ljudskoga«. I mi eto u Zagrebu uvrštavamo, Bogu hvala, Racinea u biblioteku naroda hrvatskoga.

ŽENA KNJIŽEVNICA

Ugodno iznenađuje velik broj žena-književnica u suvremenoj hrvatskoj liepoj knjizi. Jer već odavna je bilo žena-književnica, počevši od Sapfe, i u velikim europskim književnostima one su zastupane u razna vremena, pa i danas, ali držim, da razmjerno broj žena u našoj književnosti (i to sve odličnih imena) upravo iznenađuje, te se toliki broj, koji bi bio razmjeran većim prilikama, ne bi našao u nijednom suvremenom narodu. »Ehret die Frauen!« klicao je pjesnik Schiller u svojoj odi »Dostojanstvu žena«. Sjetimo se imena onih naših književnica koje žive: Mara Švel-Gamirschegg, Sida Košutić, Štefa Jurkić, Zdenka Jušić-Seunik, Mila Miholjević, Nada Kesterčanek... da ne nabrajamo još druga imena i ne spominjemo mrtve (poput Ivane Brlić-Mažuranić) — sva ta imena svjedoče, da žene-književnice zapremaju vidno

mjesto na hrvatskom suvremenom Parnasu.

Žena je po svojoj prirodi senzibilnija, subjektivnija, krhkija, pa to joj je u ovom slučaju i prednost u neku ruku i do neke granice. Jer filozof i pjesnik gotovo bi u prvi čas izgledalo kao da se odnose kao mužki i ženski elemenat, razne su građe. Filozof gradi u abstrakcijama, uvažava ono objektivno, s logikom gradi sistem, u kome hoće da uhvati bit svega. A poezija se kreće u konkretnome, opipnome, individualno danome, ona uživa u subjektivnome, najsubjektivnijemu, te nas kao očarava nekim milovanjem naših sanja, naših najskrovitijih, najnepriznatijih, možda nigda izrečenih osjećaja, onoga subjektivnoga, najsubjektivnijega, jedinstvenoga pa i bolestnoga, poezija kao da nas mazi i ne treba ukočenosti logike ni sistema, koji teži za rješenjem zagonetke: kao da se razplinula u ovo jedinstveno ili časovito i ljulja nas u zibki socialnom svietu nepoznatoga.

Kad bi dakle filozofija i pjesničtvo bilo tako odieljeni, kako se pričini po ovim oznakama u prvi čas, onda bi se grubo uzevši nekako odnosili kao mužki i ženski pol u ljudskoj prirodi. Ali najdublja poezija je i te kako natopljena zadnjim pitanjima ljudskog života, duše, ona je tako metafizikom zasićena, te se ne može govoriti o velikim pjesnicima (sjetimo se Dantea, Shakespearea, Dostojevskoga) a da se ne govori o filozofiji. S druge strane filozofija konačno odkriva Izvor svega, koji će biti ujedno i Smisao i Sklad, i zapravo je svako misaono rješenje nekako poetično i ide za tim da bude ono, što je filozof Boecije nazvao »utjehom filozofije«. Ipak će zato ono, što odlikuje lirsku pjesmu, ono, što je u pjesničtvu subjektivno, časovito, krko ili čak što Albert Samain zove »la spiritualité des formes grêles«, ono fluidno, neodređeno, niansa, biti ženskoj duši bliže... Možda će joj teže biti dano pisati visoku književnost, premda bi bilo

naopako poricati ženi jačinu intelekta uobće, kad se na pr. j edna gospođa Curie iztakla i kao učenjak, kad je sv. Terezija Španjolska prozvana od crkve kao najveći auktoritet u pitanju analize duhovnih stanja mistika (koje je samo doživljavala) »doctor Ecclesiae«.

Koliko ima mašte kod Ivane Brlić-Mažuranić, koliko li fine senzibilnosti, koja hvata sad stabilno, sad ono neodređeno u svietu osjećaja u Nade Kesterčanek; koliko ima fine analitičnosti i tečne logike, čitkosti u stilu Zdenke Jušić-Seunik, koliko jakih životnih akcenata u Mile Miholjević, koliko li zrele, logične umne ženskosti u Mare Švel-Gamirschegg; koliko suosjećaja u Side Košutić: zaista liepa plejada ženskih talenata, da je čudo, da se u jedno vrieme nađoše na okupu.

Na Iztoku negdje smatraju ženu nečim nižim, neravnopravnim mužu i mužkarcu, pa i sredstvom seksualnog užitka. No po prirodi (i ako su darovi nešto razni i razno podieljeni po kvantiteti) žena i mužkarac su jednaki, i zato u kršćanskom gledanju ravnopravni. To ne znači, da su baš isto (jer ne bi bili dvoje) osim po naravi čovječjoj, niti zato treba da isto čine. Ali koliko li bogatstva u ženske senzibilnosti! Zato žene ne će pitati iza Descartesa i modernih filozofa, da li je šaroliki sviet boja i zvukova objektivan ili je u objektivnosti dana tek jednolična matematički mjeriva tvar. Uostalom, to je pitanje realističke filozofije, pa se ni meni ne mili misao (i ne odgovara svrhovitosti svemira), da je boja i zvuk tek titranje etera, zraka, bliede materije, jednolične, a sav šaroliki sviet da je tek »velo Maje«. Jer kad sviet ima svrhu, a i čovjek to dokazuje, jer je dio svemira i on, a radi uviek s nekom svrhom, zašto da boje i zvukovi budu tek nešto subjektivno i čemu? Uostalom je Descartes i životinje smatrao mašinama (bête-machine), pa čak i čovjeka je smatrao mašinom, automatom, ukoliko

je sličan životinji, tek što u tom automatu ima još i neki gotovo anđeoski odieljeni duh. Srednji viek pridavao je i životinji dušu (tek ne bezsmrtnu). Zato se oko jaslica, koje su zamisao Siromaška Asiškoga, pjesnika i sveca, kupe uz Boga-čovjeka ljudi (Marija i Josip), životinje (osao i vol), čudesna zviezda: sva priroda, svi staleži i pastiri i kralji. Gdje se rađa Bog, tu sve oko njega oživi u smislu i u poeziji.

Descartesovo gledanje tvarnog svieta spada ovamo kao nepoetično gledanje, jer za njega, budući da nije poznavao moderne kemijske nauke o kvalitativno raznim elementima sva je tvar izričito jednolična. Onda si poput Demokrita zamišlja, kako da ipak protumači kvalitet pa veli, da se dade iztumačiti kvantitetom i njegovim gibanjem, što je jasno da nigda ne će uspjeti, jer je drugo kvaliteta nego kvantiteta. Tjelešca tvari u obliku kuglica, subtilna tvar, svemirska prašina nastala od trvenja, vrtlozi,

kružno gibanje, dielovi dugački i kukasti i slične stvari služe onda Descartesu za konstrukciju »kvalitativnoga« svieta posve svojevoljnu, te ga je Voltaire okrstio Gaskonjcem.

Nije čudo, da je sve što umjetnički osjeća, odahnulo u Francuzkoj, kad pokojni već filozof Henri Bergson ustade protiv ovakove i slične slike svieta i obnovi têk za metafizikom i poetično kvalitativno gledanje svieta oborivši se žestoko baš na

Sad bi nam ovdje svatko mogao prigovoriti, da estetsko gledanje naturavamo metafizici. Ali se ne radi o tom. Kvalitativno se gledanje (a ne forsirano kvantitativno, abstraktno-mrtvorođeno) ne nameće samo s estetskog gledišta, jer sviet je doista preraznolik, a da bi bio jednoličan. Ali smo htjeli reći to, da bismo željeli s Bergsonom (koji je baš u ženskom svietu bio mnogo obljubljen), da moderna filozofija krene putem kvalitativnog gledanja i pokloni mu sve više pažnje i sve

više riešava probleme gledajući ih oštro u lice, kakvi oni doista jesu. Pjesniku i umjetniku dabome da nigda kvantitativno ni mekanistično gledanje koje im odmah intuitivno odaje mrtvo abstraktno konstruiranje, ne će biti milo; znači, da se nešto spontano buni u čovjeku (svakome, a u ženskome senzibilnijem napose) protiv jednog gledanja, koje se ni inače (spoznajno) ne da braniti.

Descartes je iz monotonije mislio dočarati koncerat. Ali osim, što danas njegovi izvodi spadaju u tisuću i jednu noć, on nije uobće ništa uvjerljiv kao ni moderni mekanisti. Danas se, hvala Bogu, sve više proučava »psihologija« životinja. No sada ostavljamo filozofiju. Kako bogato Nada Kesterčanek znade izliti nam pehar podnevnog sunca nad sve stvari, kako mjesečina progovara kod Mare Švel... Što je kamen, što li more za pjesnika? U suncu mu se sve stvari zbližuju, pjevaju, ali onda kao opojene one

se individualiziraju i razstavljaju, u noći one se kao skupljaju i približuju, mistično obće; mjesečina nosi malu Vriesku u Side Košutić svojom srebrnom cestom... Dala bi se sačiniti čitava antologija stvari, gledanih pjesničkim očima. Zar ne da mi svi žalimo za tim, da stvari nisu tako pune poezije kao što ih pjesničke duše daju u svojim djelima? A »socijalnost« ubija... ide mimo duše... Pa opet možemo reći: i jesu one pune poezije, (osim pjesničkih personofikacija) samo se radi o tom da ostavimo socijalno blebetanje, upereno protiv duše i da nađemo pravu filozofiju života. Prava filozofija, realistična filozofija, sadržaje svu šarolikost svieta, zato i bol, ali i utjehu: svu poeziju. I ako žena gleda poetično, ne vara se. Tek što ova mala kozerija ne može u pojedinosti izvesti jednu realističku filozofiju, koja priznaje šaroliki sviet (ne samo matematički sviet Descartesov), koja je ujedno i filozofija utješna, jer sadržaje i

bol i liek, a takvoj filozofiji žene nisu nigda bile nesklone. Takova realistična filozofija u skladu je s vjerom, s idealom. Ali ona podnosi i Rilkeovu samoću, boravak sa sobom. Iako je za nju mnogo poetiziranje subjektivnost (jer kamen i more ne govore baš sve ono ni onako, kako časovito pjesnik hoće), ona ne izključuje nikakovo poetiziranje, pjesničko oblikovanje svieta, jer je konačno i ono kao utjeha boli dar Otca Nebeskoga, dar, koji je obogatio čovječanstvo remek-djelima, djelima umjetnosti. Ipak ima za realističku poeziju i u kamenu i u suncu i u zemlji osim poezije i realne sile, veličanstvenosti i blagoslova... Ženskoj je duši prirođena osjećajnost, njoj ovakova filozofija, kakova je ova izložena, odgovara, pa ih zato idealista pjesnik Schiller pozdravlja kao »treue Töchter der frommen Natur«.

Naklada BE-L-KA
Biblioteka liepe knjige
Josip Milković
Zagreb, Masarykova 1 - Telefon-71-29

Tisak Građanske tiskare - Zagreb